

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

***ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ
НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ
РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ***

Матеріали інтернет-конференції

Черкаси
2020

Упорядники:

Січкач С.І., завідувач лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Архипова В.П., методист української мови і літератури комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Рецензенти:

Ющенко Л.О. – старший викладач кафедри професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Скринник О.М. – учитель української мови і літератури, учитель-методист Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 19 Черкаської міської ради Черкаської області.

Посібник призначений для вчителів-словесників,
студентської та учнівської молоді

Матеріали статей відображають винятково позицію авторів
За вірогідність фактичного матеріалу і точність цитування відповідають
автори

Рекомендовано до друку вченою радою
комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників Черкаської обласної ради»
Протокол № від 04.12.2018 року

ЗМІСТ

Цариця думки і княгиня мистецтв	Фатіф Світлана Миколаївна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Бандура Зінаїда Сергіївна	
Учитель і учень – творці риторичного дискурсу освіти	Береговенко Вікторія Володимирівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Гусак Валентина Михайлівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Дробідько Оксана Петрівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Танська Наталія Володимирівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Короп Тетяна Леонідівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Галенко Надія Василівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Максименко Надія Василівна	
Розвиток риторичної компетентності старшокласників	Пилипенко Людмила Андріївна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Поплавська Таміла Леонідівна	
Розвиток комунікативної компетентності учня як умова успішної соціалізації особистості	Маранська Ірина Андріївна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Строкань Наталія Василівна	
Формування комунікативних умінь і навичок старшокласників на уроках риторики	Коваль Надія Антонівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Чаплинська Раїса Іванівна	
Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі	Яценко Наталія Іванівна	

ПЕРЕДМОВА

Риторичну освіту сьогодні справедливо вважають одним з найбільш перспективних і важливих лінгводидактичних напрямів, головною метою якого є формування і виховання носіїв змістовного, переконливого і правильного мовлення. У сучасному інформаційному суспільстві вміння влучно, аргументовано, якісно висловлюватися часто є запорукою успіху. У зв'язку з цим зростає роль риторики як розділу курсу української мови у закладах освіти і створення сучасної методики її навчання. Освітній потенціал української лінгвістичної риторики визначається її спроможністю реалізовувати провідні принципи сучасної освіти, засобами інтелектуально-естетичного впливу української мови формувати гармонійно розвинену, національно свідому особистість.

У запропонованих матеріалах посібника розкрито шляхи формування комунікативної або риторичної компетентності учнів на уроках української мови та літератури.

Мета посібника – ознайомити з основними напрямками формування майстерності публічного мовлення як складника комунікативної компетентності, проаналізувати сутність змісту шкільного курсу практичної риторики, актуалізувати знання про специфіку усної комунікації, сформувати комплекс компетенцій для створення монологу та діалогу в публічному спілкуванні.

Посібник містить відомості про лінгводидактичні засади навчання практичної риторики як цілісної функціональної системи української мови, про місце ораторського мистецтва в оновленому змісті освіти, формування майстерності публічного мовлення як складника комунікативної компетентності.

У матеріалах розглянуто питання розвитку риторичних умінь і навичок учнів на уроках з практичної риторики в старшій школі, акцентовано увагу на системі комунікативних вправ у форматі компетентнісного підходу

Видання адресовано для учителів-словесників, учнівської та студентської молоді, тим, хто цікавиться особливостями практичної риторики.

*Фатіф Світлана Миколаївна,
вчитель української мови та літератури
вищої категорії, учитель-методист
Дмитрівського навчально-виховного
комплексу «загальноосвітня школа
I-III ступенів – дошкільний навчальний
заклад» Золотоніської районної ради
Черкаської області*

ЦАРИЦЯ ДУМКИ І КНЯГИНЯ МИСТЕЦТВ

***Анотація.** У статті подано відомості про шляхи зростання риторики як науки в історичному аспекті, визначено її місце серед інших гуманітарних наук та вагоме значення у системі освітньої діяльності людини, запропоновано матеріали з досвіду роботи щодо вивчення практичної риторики в старшій школі.*

Якщо очі, за свідченням народної мудрості, – це дзеркало душі людини, то мова – її духовний портрет. Адже саме мовлення відобразить у повній мірі і рівень вихованості та освіченості, і глибину духовного світу кожної особистості. «Заговори, щоб я тебе побачив», – переконає Сократ. І дійсно, хоча сучасна людина і живе у світі «глобальної» комп'ютеризації та мобільного зв'язку, але все ж їй, щоб досягти успіху як у побутовій сфері, так і у професійній діяльності, треба досконально володіти мистецтвом спілкування. Красномовство – сила, за допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізуючи власну волю. Той, хто добре володіє словом, здатен переконувати людей у правдивості саме своєї істини і навіть супротивників перетворювати на друзів. Помітивши таку силу слова, люди віддавна прагнули «відкрити» всі його можливості. Це прагнення реалізувалося в науці красномовства – риторичі, яка від самого початку свого виникнення посіла важливе місце в навчальній діяльності людини. Не втратила вона своєї ваги і в сучасній системі загальної освіти.

Нинішнє навчання практичної риторичі в старшій школі базується на лінгводидактичних засадах мудрих діячів благодатної ниви красномовства попередніх епох. І щоб переконати сучасного учня в необхідності здобуття риторичних умінь і навичок як основи риторичної компетентності, учителю-словеснику варто показати зростання і розвиток науки красномовства в історичному аспекті і шляхом інноваційних методів і прийомів навчання переконати вихованців в результативності її впливу на всебічний розвиток особистості. Саме зазначені напрямки і лягають в основу даного дослідження і визначають його мету.

Риторика як наука і мистецтво сягає своїми витокami античного світу, а колискою її є Давня Греція. Первісно риторика тут «обслуговувала» судову систему, де була засобом захисту чи знаряддям звинувачення. Громадяни самі захищали свої права, переконуючи словом. І щоб переконання мало успіх, вони користувалися послугами професіоналів-логографів, що складали судові промови. Найвидатніші серед них, Коракас, Лісій, Горгій, і стали фундаторами риторичі, заклавши перші цеглини до її підмурівку[1, 328]. Коракас уклав основи

структури промови: вступ, пропозиція, виклад, докази, падіння, висновки. Лісій розробив способи аргументування, а Горгій створив вчення про істину – логос. Його учень Ісократ заснував в Афінах першу школу красномовства, піднісши риторичку на рівень дисципліни, що навчала володіти словом. Майстерності евристичної бесіди як засобу спілкування і впливу навчав Сократ. Такі види здібностей у діяльності оратора, як синтез і аналіз, виділив Платон. А його наступник Арістотель став автором першого теоретичного посібника з красномовства – книги «Риторика», в якій йшлося про засоби переконання аудиторії та техніку виголошення промови (елокуцію): *«Що стосується способів переконання, які надаються мовленням, то їх є три види: одні з них знаходяться у залежності від характеру мовця, другі – від настрою слухачів, третій – від самого мовлення»* [4, 209]. Він же і вперше робить спробу класифікувати промови, виділивши серед них три основні роди: судові, дорадчі та похвальні.

Як неперевершений майстер ораторського мистецтва прославився Демосфен, автор понад шістдесяти промов, що вражали яскравими риторичними фігурами (особливо риторичними запитаннями, на які автор сам давав відповідь) і виразною образністю – вдалим використанням порівнянь і метафор. Подача матеріалу завжди відзначалася експресією, виклад -- ясністю і доступністю, а фрази -- лаконічністю і влучністю.

Естафету розвитку риторики підхопив Давній Рим. Найвидатнішим римським оратором був Цицерон, який не лише майстерно складав і виголошував промови, а й розробив основи теорії риторики, уклавши наукові трактати про ораторське мистецтво та меморію як систему усного запам'ятовування промов («римська кімната Цицерона»). Ритор розробив і нову систему класифікації промов, поклавши в основу вчення про три експресивні стилі: високий, низький і середній (поміркований). А його мудра порада: *«Уся сила оратора – в умінні підкорити собі слухача»* [4, 215], -- і нині є головною метою для промовця.

Дидактичні основи риторичної науки розробив римський вчений Квінтіліан у науковому посібнику «Виховання оратора», який ще багато століть по тому залишався основним підручником для вивчення риторики у навчальних закладах інших європейських держав.

Отже, талановиті оратори Давньої Греції і Риму заклали надійні підвалини для розвитку риторики як науки та мистецтва красномовства, пробудивши у такий спосіб неабиякий інтерес до неї як і з боку митців художнього слова, так і відомих державних діячів наступних епох. І нинішній учитель загальноосвітньої школи, знайомлячи старшокласників з цією цікавою наукою під час занять з практичної риторики, обов'язково повинен надати належної уваги даному матеріалу. Адже наука, яка мала таку вагу у житті визначних діячів історії людства, не може бути байдужою для сучасника, який поважає себе як особистість.

Ще більший інтерес у сучасного учня старшої школи має викликати діяльність митців вітчизняної риторики, яка почалася з доби Володимира Великого завдяки перекладній літературі, що прийшла на Київську Русь після прийняття християнства. У вітчизняній риторичці вже на ранніх етапах розвитку відчутно виокремлюються два основні жанри: дидактичний (повчальний) і

панегіричний (урочистий). Дидактичний, звісно, мав більше пріоритетів, адже перші риторичні промови були саме релігійного змісту. Їх автори пропагували християнське віровчення і прагнули переконати присутніх у його перевазі над язичництвом.

Першим видатним християнським проповідником був митрополит Іларіон. А його проповідь «Слово про закон і благодать» є яскравим прикладом дидактичної риторичної промови. Дотримуючись структури, впроваджені Кораксом, Іларіон наповнює зміст праці колоритною тропікою з виразним фольклорним забарвленням. Щиру молитву до Бога від імені всієї Руської землі він насичує яскравими символами, порівняннями, оригінальними метафорами та епітетами. Протиставляючи Старий і Новий Завіти, вдається до образних антитез: *«І Христова благодать усю землю обняла і, як вода морська, покрила її. І все зістаріле заздрістю зотлінною іудейською, одхиливши, нове держить»* [5, 191].

Прославляючи діяльність князя Володимира, автор використовує експресивні риторичні запитання та звертання: *«Як же тебе не похвалити, о чесний і славний між земних владик премужній Василю? Як тобі дяку не воздати? Адже твоїм повелінням по всій землі твоїй Христос славиться!»* [5, 198]

Вдавався до послуг риторики і князь Володимир Мономах. Його «Повчання», адресовані власним дітям і підданам, та молитви теж мають дидактичний характер. Новизна виявляється у афористичності змісту, що є оригінальним продовженням візантійського пишномовства: *«Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться... І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте...»* [5, 186]

Другим Златоустом увійшов в історію вітчизняної риторики представник урочистого красномовства Кирило Туровський. Всі його проповіді будувалися за суворими законами тогочасного риторичного мистецтва, але мова їх відзначалася особливою образністю та оригінальною стилістикою. Звертаючись до «літописців й піснетворців», він закликав: *«прикрасить словами й звеличать царів...і, славлячи їх, похвалами слово кінчать»* [5, 208].

Велике значення для розвитку вітчизняної риторики мав розвиток полемічної літератури, яка і виникла, власне, як література суперечки і переконання. Українські полемісти, досконало володіючи класичною риторикою та гомілетикою, реалізовували їх можливості у своїх творах. Але актуальність тематики спонукала до емоційної піднесеності та живомовної експресії. Тому полемічні твори відзначалися вдалим поєднанням художнього мовлення з публіцистикою, «приправленою» народною, «живою» мовою.

Найвищою художньою досконалістю і патетикою вирізнялися з-поміж інших твори видатного полеміста і оратора Івана Вишенського. Автор послань вміло синтезує книжні і розмовні стилістичні засоби мови, поєднуючи церковну та суспільно-політичну лексику з побутово-просторічною. Особливо цікаві авторські неологізми, складені із семантично далеких один від одного коренів, що є основою для створення іронічних і сатиричних образів у його творах, зокрема у трактаті «Послання... до єпископів»: *«танцевідець, селолубець, сріблолубець, кровопрагнитель, периноспаль, пирогоедь, кровоедь, скачомудрець, гвоздиколубець, цукролюбець...»* [5, 287]

Значну роль у розвитку вітчизняного риторичного мистецтва відіграла і Києво-Могилянська академія, учні якої, здобуваючи гуманітарну освіту, вивчали поетику, діалектику, грецьку та латинську мову і, звісно, риторичку. Серед інших гуманітарних дисциплін провідна роль відводилася саме риторичці: один клас риторички у дванадцятирічній освіті. Викладачі цієї дисципліни були й професійними ораторами. Вони писали власні риторичні твори і навчали учнів риторичним премудростям за авторськими рукописними підручниками, бо кожен викладач мусив складати свій курс лекцій. До наших днів дійшли описи ста вісімдесяти трьох підручників з риторички, з них сто двадцять сім були складені і прочитані в академії в 1635 – 1817 роках. Хоч підручники мали різних авторів, але за будовою були однакові -- складалися з двох частин: загальної (теоретичної) риторички і прикладної (практичної). Теоретична риторика містила виклад основних понять красномовства, а прикладна подавала методичку підготовки та виголошення промов усіх родів, видів і жанрів відповідно до сфер суспільного використання.

Лазар Баранович, наприклад, був автором книг «Меч духовний є глагол божий» та «Труби словес проповідних», що містили проповіді, написані високим стилем церковної риторички за правилами шкільної гомілетички.

Його наступник Іоникій Галятовський у теоретичній частині книги «Ключ розуміння» (1659) розробив оновлену структуру промови – «Спосіб зложення казання», яка згодом набула популярності і у інших європейських державах: ексордіум (початок), нарація (оповідь), конклюдія (кінець). В ексордіумі, зазвичай, повідомлялося про якусь світську подію чи біблійний мотив, який стане предметом аналізу. Нарація містила суть проповіді, настанови і міркування автора. І все сказане узагальнювалося у конклюдії, де формулювався висновок. Також вчений подає обумовлений перелік джерел, де можна брати матеріал для проповідей: Біблія, життя святих, історія, хроніки. Дана книга стала першим друкованим підручником риторички в академії.

Ще один теоретик вітчизняної риторички Антоній Радивиловський, учень Іоникія Галятовського, розробив методичку складання і виголошення проповіді та перелік вимог до оратора: ерудиція, порядність, чесність, контакт з аудиторією. Новизна його промов відзначалася рисами бароко, які проявлялися в українізації сюжетів і образів античної літератури та патріотичному спрямуванні обраних тем.

Неабияким патріотизмом пройнята і риторична спадщина талановитого ритора академії Касіяна Саковича, автора цілого ряду проповідей і панегіриків, що є чи не найкращими на той час зразками урочистого красномовства. У переважній більшості своїх творів митець прославляє сучасників, що мали велику вагу в житті тогочасного суспільства. Особливо захоплює своїм піднесеним змістом панегірик «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича Сагайдачного...», у якому автор, поєднуючи риси класичної книжної мови з вишуканими стилістичними фігурами бароко, створює неперевершений образ легендарного гетьмана, захисника рідної землі: *«Він умер, бо захищав край свій у потребі. Дай же, Творче, щоб тепер царствував на Небі»* [5, 342].

Особливе місце серед своїх колег-сучасників займає видатний ритор Феофан Прокопович. Здобувши освіту на Заході, він синтезував свої знання у

стінах рідної академії, уклавши ряд навчальних посібників. У трактаті «Духовний поради́к» Ф. Прокопович виклав основні правила красномовства та поведінки оратора (постава, жести, міміка, дотепність, жарт). Дає автор і рекомендації щодо організації тексту промови, розташування матеріалу, використання джерел, артикуляції і навіть пунктуації. Своїх учнів наставник переконував у непереможній силі красномовства: *«Бо що можна уявити собі принаднішим, приємнішим, ніж красномовство, яке, немовби забувши про себе, приковує і захоплює людські душі»* [4, 231].

Торуватиме подальший шлях настановам Ф. Прокоповича його геніальний учень Михайло Ломоносов, який збагатив риторичку оригінальними підходами і трактуваннями. Особливу увагу він приділяв особі оратора, який задля успішного впливу на слухачів повинен спершу вивчити аудиторію (вік, стать, виховання, рівень освіти, звички), далі -- дослідити предмет подачі з обов'язковою новизною сприйняття, і нарешті – навчитися опановувати себе, володіти своїми емоціями: *«Розумний ритор при збудженні пристрастей повинен чинити, як майстерний боєць: стрімко, гостро, міцно»* [4, 242].

Дорогоцінними для сучасників є і риторичні здобутки геніального філософа XVII століття Григорія Савовича Сковороди. Вважаючи педагогіку своїм справжнім покликанням, він виховував у своїх учнів любов до прекрасного і навчав їх володіти словом як великою силою переконання і впливу. Кожна його лекція була кращим зразком ораторського виступу – доступним, зрозумілим, захоплюючим. Його наукові трактати і фабульна частина байок, побудовані у вигляді монологів і діалогів з використанням традиційних засобів класичної риторики і елементів народної мови, демонструють синтез книжного і розмовного стилю. А урочистість гомілетики, поєднуючись з традиційними фольклорними образами, робить неповторними кожну поезію «Саду божественних пісень». Мудрість афоризмів вражає своєю цілеспрямованістю і морально-етичною сутністю: *«Годі будувати словом, коли те саме руйнувати ділом... Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися»* [5, 584].

Спираючись на міцний фундамент вже зроблених здобутків, на ниві риторики XIX – XX століть працювали такі геніальні діячі, як: К. П. Зеленецький, В. Антонович, М. Драгоманов. У цей час виокремлюються і розвиваються політичне, конфесійне, юридичне красномовство.

На сучасному етапі розвитку риторики відбувається піднесення всіх її видів і жанрів. Поряд уже відомими розвиваються такі нові види красномовства, як: похвальне, побутове, дипломатичне, військове, рекламне, ділове [1, 345].

Поряд з цим відбувається переосмислення деяких усталених концепцій класичної риторики, що викликане посиленням інтересом до неї як науки та ефективного засобу утвердження людини у суспільстві. Тому розвиваються різноманітні напрямки її дослідження, укладаються нові методичні та наукові посібники. Так виокремилась аргументативна риторика, що досліджує способи аргументації та напрямки обґрунтування, і лінгвістична риторика, яка вивчає риторичні фігури, тропи та стилістичні засоби мови оратора.

Зростає інтерес і до риторики як мистецтва красномовства, як в освіті, так в суспільстві загалом. Адже нинішніми проблемами суспільства на перший план висунуто нагальну вимогу до сучасника володіти уміннями вести

конструктивний діалог, організовувати процес спілкування, збирати, аналізувати і упорядковувати потрібну інформацію, вміти спілкуватися з громадськістю. А завдання освіти полягає в тому, щоб сформувати таку гармонійно розвинену особистість, яка вміє мислити, досконало володіє словом, грамотно і переконливо висловлює свою думку, спонукаючи до дій, є носієм національної свідомості і культури. Допоможе виконати ці завдання саме практична риторика, введена нині до програми з української мови у старших класах загальноосвітньої школі, так як потреба «риторизації» курсу мови цілком очевидна [6, 4 – 5].

Риторична освіта старшокласників починається, зрозуміло, із засвоєння цікавих фактів історичної риторики, що виважить її значення серед інших гуманітарних наук і визначить важливу роль у житті суспільства різних епох. На цьому етапі навчання доречно організувати у формі лекцій, семінарів чи «круглих столів». Роботу учнів можна активізувати, демонструючи вдалі презентації (їх можна готувати колективно) чи вдаючись до таких інтерактивних форм групової роботи, як: «Акваріум», «Ажурна пилка», «Захист проектів».

Контроль здобутих знань теж не обов'язково щоразу проводити шляхом усного опитування, а можна здійснити і за допомогою ігрових методів, приміром: «Веселий кубик», «Футбол», «Влучна стріла», «Снігова куля». Це «оживить» роботу учнів, зекономить час учителя і дасть можливість оцінити рівень знань кожного учасника гри.

Наступним кроком у здобутті риторичної освіти є засвоєння основних положень теоретичної риторики, що стануть підмурівком для риторичної практики. І ключове місце тут займають закони красномовства. Детальну їх характеристику робить науковець Г. М. Сагач у навчальному посібнику «Золотослів» [4, 49 – 50]:

-- *концептуальний закон*, що відповідає за формування в людини умінь всебічного аналізу предмета дослідження та побудови задуму і концепції;

-- *закон моделювання аудиторії* навчає будувати «портрет» аудиторії за соціально-демографічними, соціально-психологічними та індивідуально-особистісними ознаками;

-- *стратегічний закон* формує і розвиває уміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції, визначати мету, формулювати тезу, визначати напрямки діяльності;

-- *тактичний закон* навчає, як працювати з фактами та аргументами, як створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості;

-- *мовленнєвий закон* розвиває уміння володіти словом;

-- *закон ефективної комунікації* формує і розвиває уміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією;

-- *систематично-аналітичний закон* навчає аналізувати власні дії і відчуття, оцінювати діяльність інших та навчитися робити висновки з допущених помилок.

Для ефективного засвоєння практичних риторичних умінь і навичок учителяві слід познайомити учнів із риторичним каноном – певною послідовністю дій, за якою потрібно готуватися до публічного виступу. Цей риторичний канон не змінився від часу свого виникнення і поділяється на такі частини: інвенція – добір матеріалу для промови, диспозиція – доречне розташування матеріалу, елокуція – словесне оформлення тексту, меморія –

запам'ятовування, акція – виголошення, інсценізація промови [3, 471]. Нещодавно у науковці і О. Мацько і Л. Мацько виокремили і ще один етап – релаксацію (розслаблення), який настає після виступу і є особливо важливим для юного оратора. Під час релаксації здійснюється саморефлексія: аналіз виступу, визначення недоліків, застереження на майбутнє [1, 314] .

Під час опрацювання таких громіздких, але надзвичайно важливих аспектів риторики учням доречно запропонувати візуальні засоби навчання: схеми, таблиці, опорні конспекти, колективне «Групування». Виконуючи практичні вправи з основ ораторського мистецтва, можна вдатися до рольових та ділових ігор («Судове засідання», «Розсміши коміка»), а також використати різноманітні форми і методи інтерактивного навчання: «Іподром», «Світлофор», «Прибери зайве», «Рекламна кампанія», «Коло ідей». Така організація навчання урізноманітнить роботу учнів на уроці, розвиватиме їх творчий і комунікативний потенціал. А здобуті знання і навички забезпечать загальний інтелектуальний розвиток і розширення кругозору, підвищать самооцінку учнів.

Отже, оволодіваючи риторичними уміннями і навичками, старшокласник розвиває цілу систему важливих особистісних якостей: культуру мислення (самокритичність, гнучкість, оперативність, ерудицію), мовлення (грамотність, виразність, точність, доцільність, ясність), спілкування (толерантність, контакт з аудиторією), поведінки (тактовність, коректність, ввічливість, розкутість), декламаторські здібності (правильна інтонація, дикція, доречна міміка і жестикуляція). При цьому також активізуються різні аспекти психічної діяльності учня: витримка, увага, спостережливість, уява; тренується пам'ять [7, 47 -- 48].

База здобутих знань і навичок з практичної риторики готує випускника загальноосвітньої школи до дорослого самостійного життя, задовольняє її потреби у соціальній та творчій активності і успішності, допомагає виробити і засвоїти стратегію співпраці у сучасному суспільстві, відкриває нові перспективи для її таланту. А риторика, яка, за словами Ф. Прокоповича, є «царицею думки і княгинею мистецтва», як і раніше стоїть на сторожі моральних цінностей людства і надалі плекає перспективи для його духовного зростання.

Список використаних джерел

1. Караман С. О. Українська мова: підручник для 10 кл. загальноосвіт. навч. заклад. з навчан. укр. мовою: профіл. рівень / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша. – Київ: Освіта, 2012. – 416 с.
2. Мацько М. Мацько О. Вітчизняна риторика / М. Мацько, О. Мацько // Дивослово. – 2002. -- № 5. – С. 22 – 27.
3. Попко О. Г. Українська мова: практичний довідник / О. Г. Попко. – Харків: Весна, 2013. – 544 с.
4. Сагач Г. М. Золотослів: навчальний посібник / Г. М. Сагач. – Київ: Райдуга, 1993. – 378 с.
5. Сулима М. М. Давня українська література: хрестоматія / М. М. Сулима. – Київ: Освіта, 1996. – 656 с.

6. Федоренко В. Розвиток риторичних здібностей старшокласників. Шкільна риторика / В. Федоренко. – Київ: Шкільний світ, 2007. – 128 с.
7. Шуляр В. Формування риторичної компетентності у науково-дослідницькій діяльності / В. Шуляр // бібл. Дивослова. – 2008. – № 8. – С. 47 – 50.

*Бандура Зінаїда Сергіївна,
учитель української мови і літератури
Калениківського навчально-виховного
комплексу «Дошкільний навчальний
заклад-загальноосвітня школа I-III ст.»
Золотоніської районної ради*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** Формування майстерності публічного мовлення як складник комунікативної компетентності. У статті аналізується сутність риторичних умінь і навичок учнів старшої школи на засадах компетентнісного підходу.*

***Постановка проблеми.** Формування риторичних умінь у старшокласників потребує розроблення дидактико-методичного супроводу (ефективних методів і форм організації навчальної діяльності учнів старших класів).*

***Аналіз останніх досліджень.** Особливої уваги в контексті порушеної проблеми заслуговують наукові розвідки з риторики, присвячені проблемі формування мовленнєво-комунікативної культури (З.Куньч, Г.Сагач) [3,1-345], [7,1-255]. Грунтовну розробку риторики як складника лінгвістичної освіти здійснили Л.Мацько, О.Мацько [4,1-311]. Більшість інших наукових праць – теорія.*

У сучасній педагогічній літературі риторика визначається як комплексна наука, що поєднує ряд дисциплін: лінгвістику, психологію, сценічну майстерність.

Поділяю думку дослідників О.Пометун, Л.Пироженко про те, що залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності під час вивчення риторики доцільно застосовувати технологію опрацювання дискусійних питань – широке публічне обговорення суперечливого питання [6,1-192].

***Мета статті** полягає у визначенні теоретичних підходів до формування риторичних умінь і навичок учнів старших класів на лінгводидактичних засадах.*

***Основна частина.** Риторичну освіту сьогодні справедливо вважають одним з найбільш перспективних і важливих лінгводидактичних напрямів, головна мета якого – формування і виховання носіїв змістовного, переконливого і правильного мовлення.*

Зміст шкільного курсу рідної мови відображає ідеї концепції «Нова українська школа» і має на меті розвиток у старших школярів ключових компетентностей – спілкування державною мовою, інформаційної, уміння

вчитися впродовж життя, ініціативності і підприємливості, соціальної і громадянської обізнаності та самовираження у сфері культури – та предметних, зокрема, комунікативної, що досягається також шляхом оволодіння учнями мовленнєвими вміннями (у т.ч.риторичними), кореляції мовної, соціокультурної та діяльнісної лінії чинної програми.

Сучасна педагогіка спирається на теорії загальнолюдських цінностей, особистісно орієнтованого підходу, пріоритету суб'єкт-суб'єктних відносин. Сьогодення потребує від учителя-практика творчого підходу з одного боку й деякої прагматичності та раціоналізму з іншого.

Практичні вміння пов'язані з навчальною діяльністю школярів, характером її організації. Узв'язку з цим набуття вмінь, що складають мовленнєву компетенцію, найбільш повно можна сформувати в учнів, використовуючи комунікативно-діалогову модель навчання.

Говорячи про діяльність учнів старшої школи у комунікативній моделі навчання, як правило, наводять приклади дискусій, диспутів, дебатів. Певна невизначеність у спільних і специфічних рисах створює труднощі для їх ефективного використання. Тому як вихід із цього протиріччя у навчально-виховному процесі необхідно використовувати підготовлені, сплановані, керовані дискусії, різновидами яких є диспути та дебати. Маючи основні ознаки дискусії (крім спонтанності), вони розрізняються між собою за метою, організацією і характером діяльності учасників.

Класифікації основних комунікативних технологій, методів та прийомів залежать від обраного критерію і дещо різняться між собою. Так, наприклад, взявши за основу організацію обміну думками, слушно поділяти дискусії на такі види, як «круглий стіл», засідання експертної групи, форум, симпозіум, дебати, судове засідання, концентричні кола, «шість-шість-шість». У той же час має право на існування поділ диспутів, в основі якого лежить дидактична мета навчання, на такі типи:

- диспути-роздуми (проблема має кілька способів розв'язання);
- диспути-доведення (перевірка суми знань);
- диспути-узагальнення (систематизація знань);
- диспути-імітації (моделювання фрагментів полеміки з опонентами).

Що ж стосується питання організації та проведення дебатів, то, на мою думку, у них мають переважати завдання на формування вмінь висловлювати свою точку зору, досконало володіти рідною мовою, вміння критично сприймати інформацію, розрізняти факти, припущення та оцінки, аргументувати власну позицію, знаходити слабкі сторони в аргументації співрозмовника, дотримуватися правил та культури спілкування.

Не лише в школі, а й у повсякденному житті сучасні школярі мають уміти критично сприймати інформацію, виступати з повідомленнями, доповідями, брати участь у дискусіях.

Щоб урок-дискусія пройшов успішно, треба підготувати до полеміки випереджувальні завдання (створити дискусійні групи; сформулювати запитання до опонентів; скласти список літератури до теми, що стане в нагоді під час пошуку аргументів; дібрати афоризми за темою дискусії; розробити пам'ятку для учасників полілогу), провести інструктаж ведення полілогу. Потрібно

сформулювати запитання так, аби вони давали змогу висловити різні погляди, на перетині яких слід шукати істину.

Продуктивність дискусії залежить від уміння педагога стимулювати учнівські роздуми, порушити такі проблеми, що спонукали б до самостійних пошуків і рішень. Учитель має забезпечити своєчасну підтримку всіх учасників дискусії, створити дружню атмосферу, яка налаштовуватиме на конструктивну роботу.

Підготовку до дискусії слід починати з презентації теми, розподілу випереджувальних завдань, постановки орієнтовних запитань, проведення інструктажу. Учитель має подбати, щоб тема була актуальною, зрозумілою й цікавою, а в її назві містились елементи дискусійності. Насамперед потрібно з'ясувати, про що учні хотіли б поговорити, і в цьому контексті формулювати тему.

Щоб урок не перетворився на хаотичну суперечку, потрібно додержуватись встановлених правил дискутування. Учитель повинен керувати розвитком думки, робити узагальнення, стежити за часом, виділяти аргументи, які треба записати. Він має також давати риторичні характеристики учнівських виступів.

Правила ведення дискусії

- 1. Перш ніж сперечатися, подумай, що хочеш сказати.*
- 2. Якщо ґрунтовно підготувався, знайди нагоду висловитися.*
- 3. Говори просто і ясно, логічно й послідовно.*
- 4. Не стверджуй того, чого не з'ясував.*
- 5. Не спотворюй думки опонента.*
- 6. Не повторюйся.*
- 7. Найкращі докази—факти.*
- 8. Поважай того, з ким дискутуєш.*

З метою підведення підсумків обговорення використовую таку форму роботи, як узагальнювальний семінар.

Отже, під час ретельно підготовленого уроку-дискусії розвиваються риторичні вміння переконувати, толерантно ставитися до протилежних поглядів.

На одному уроці доцільно обговорювати не більш як 5 запитань.

Конструктивна суперечка посилює творчу активність старшокласників.

Використання ігрової моделі навчання розвиває культуру дискусій та публічних виступів. Стратегічні ігри більш складні, вимагають значної кількості часу (до одного-двох уроків мінімум), високорозвинених абстрактного й критичного мислення, навичок ведення дискусій. Вони сприяють більш глибокому зв'язку знань учнів з життям та практичною діяльністю, розширюють їх дослідницьку базу, ведуть до розуміння проблем суспільства, формування рис активного громадянина тощо. Як правило, ігри такого типу є досить ефективними у старшій школі.

Наприклад, під час ділової гри відтворюється поведінка і форми діяльності редактора, учителя.

Деякі дидакти поділяють стратегічні ігри на проблемні й ситуаційні. Для проведення на уроках практичної риторики доцільні проблемно-дискусійні ігри, бо в учнів починає переважати абстрактне мислення замість конкретно-образного.

У викладанні риторики в старшій школі застосовую такі інтерактивні методи:

- «акваріум» (кілька учнів сидять у центрі кімнати в оточенні інших і дискутують; після завершення дискусії слухачі висловлюють зауваження; всі групи по черзі мають побувати в акваріумі);
- «ток-шоу» (учитель-ведучий; «запрошені гості»; «глядачі»): учитель оголошує тему дискусії, пропонує висловитися всіх по черзі, поставити запитання, ведучий має право зупинити мовця.

Цікавим прийомом, який можна використовувати на будь-якому етапі уроку, є «запитання Сократа», які вміє ставити тільки той, хто здатний творчо трансформувати інформацію. Вони вимагають уміння уважно слухати опонента, оцінювати його висловлювання, складати конструктивні запитання:

- для уточнення (Що ви мали на увазі?);
- перевірка припущення (Чому б не пояснити їх?);
- перевірка фактів (Як впевнитися, що це правда?);
- перевірка перспектив (Що ще може трапитися?);
- перевірка зрозумілості завдань (Поставте це запитання по-іншому).

Висновок. Риторика з напівсхоластичної науки про пишне мовлення стає наукою про ефективне спілкування у всіх можливих життєвих комунікаціях. Таким чином, випускник закладу загальної середньої освіти повинен володіти основами ораторського мистецтва, щоб бути компетентним мовцем, затребуваним у сучасному життєвому просторі.

Список використаних джерел

1. Варзацька Л.О. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади//Дивослово. – 2005. – №2 – с.5–18.
2. Когут О.І. Основи ораторського мистецтва: Практикум. – Т.:Астон. – 2005. – 296с.
3. Куньч З.Й. Риторичний словник. – К.: Рідна мова. –1997. – 345с.
4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навчальний посібник. – К.:Вища школа. – 2006. – 311с.
5. Мацько Л.І., Груба Т.Л., Семенов О.М., Симоненко Т.В. Українська мова.10-11кл. Програма для профільного навчання учнів знз. Філологічний напрям, профіль – укр.філологія. 2017. – 159с.
6. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод.посібник. – К.:Вид.А.С.К. – 2004. – 192с.
7. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Навчальний посібник. – К.: Зоря. – 2003. – 255с.

*Береговенко Вікторія Володимирівна,
учитель української мови та літератури
Смілянської загальноосвітньої школи*

УЧИТЕЛЬ І УЧЕНЬ – ТВОРЦІ РИТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті описано важливість і актуальність вивчення риторики у старшій школі, охарактеризовано стиль спілкування учителя на уроках української мови, розкрито суть педагогічного спілкування, принципи оптимізації спілкування з учнями, а також риторичні здібності вчителя-словесника.*

У сучасному інформаційному суспільстві вміння влучно, аргументовано, якісно висловлюватися часто є запорукою успіху. Декому таке вміння дане Богом від народження, дехто ж повинен вдосконалювати власне мовлення, боротися з хвилюванням та опановувати методики складання текстів і вільного володіння словом. У повсякденному житті, у сфері ділового спілкування (ділові бесіди, наради, збори...), у сфері зв'язків з громадськістю чи за будь-якої іншої потреби виступити публічно, людина зобов'язана вміти говорити не лише красиво, а й переконливо, влучно, багато, натхненно, відповідно до ситуації тощо. Це допоможе заслужити повагу, переконати та ефективно вирішити ту чи ту ситуацію.

Національна доктрина розвитку освіти визначає пріоритетними напрямками державної політики розширення українськомовного освітнього простору, утвердження національної ідеї, сприяння національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу. Для досягнення зазначених цілей держава повинна забезпечувати виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних цінностей, однією з яких є українська мова.

Ключові позиції в цьому процесі займає вчитель, відтак динаміка розвитку сучасної української школи і її спроможність реалізовувати визначені державою освітні завдання залежить від якості професійної підготовки, загального рівня культури, інтелектуальних, творчих, моральних і патріотичних його характеристик. У зв'язку з цим зростає роль риторики як розділу курсу української мови у вищих педагогічних навчальних закладах і створення сучасної методики її навчання. Освітній потенціал української лінгвістичної риторики визначається її спроможністю реалізовувати провідні принципи сучасної освіти (гуманізації, гуманітаризації, демократизації і національного спрямування), засобами інтелектуально-естетичного впливу української мови формувати гармонійно розвинену, національно свідому особистість.

Російський педагог Віктор Кан-Калик запропонував дотримуватися загальних принципів оптимізації спілкування з учнями. Так, учитель має: заходити до аудиторії бадьорим, упевненим, енергійним демонструвати готовність до спілкування, створювати у класі необхідний емоційний настрій, здійснювати органічне керування власним самопочуттям та спілкуванням, проявляти гнучкість, оперативність, правильно добирати методику впливу на

учнів. До засобів педагогічного спілкування педагог висуває такі вимоги: до вербальних — мова має бути яскрава, образна, педагогічно доцільна до невербальних — міміка повинна бути енергійною, виразною; пантоміміка — пластичною й адекватною жестикуляції.

Крізь призму філософії мова – не тільки засіб вираження філософських концепцій, але й засіб пізнання світу й людини. З огляду на те, що професія педагога належить до числа живомовних і безпосередньо пов'язаних з процесами пізнання, проблема мовно-риторичної освіти визнана вченими як одна з ключових. Дефіцит українськомовного спілкування у якісному вираженні визначають у двох аспектах: у вкрай обмеженому і в надмірному, але нераціональному спілкуванні; якість навчально-виховного процесу пов'язують із тим, наскільки ефективно побудоване, прогнозоване й успішне спілкування вчителя й учнів.

Важливість і актуальність вивчення риторики української мови є її спрямуванням на розвиток українськомовної мислячої особистості, а з іншого боку, можливостями навчати ефективної технології керування педагогічним процесом. Досягненню цих завдань сприяють уміння спілкуватися українською мовою в професійній та інших сферах суспільного життя.

Великого значення мовному спілкуванню надавав В. Сухомлинський. Поради вченого стосуються змісту, функцій, значення, критеріїв, ознак педагогічного спілкування, суть якого педагог убачає насамперед у надзвичайно багатогранному задоволенні потреби людини в людині. Функції спілкування, на думку вченого, реалізуються на уроках, у виховних бесідах з учнями, у розмовах з колегами й батьками. Вміння і бажання спілкуватися В. Сухомлинський розглядає як один із критеріїв професійної придатності.

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, переконана дослідниця Світлана Дубовик. Мовлення педагога має два різновиди — монолог (монологічне мовлення) і діалог (діалогічне мовлення). Форми педагогічного мовлення різноманітні. Найпоширенішими формами монологічного мовлення вчителя є розповідь, шкільна лекція, коментар, пояснення, розгорнуті оціночні судження (мотивація оцінки знань, поведінки, позаурочної діяльності школярів). Діалогічне мовлення вчителя широко представлене в різноманітних бесідах з учнями, побудованих у формі запитань і відповідей.

Комунікативна поведінка педагога оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані. У реальних ситуаціях шкільного життя — на уроках, перервах, у позаурочній діяльності — мовленнєвий бік спілкування становить складну поліфонію реплік, розповідей, запитань, оціночних суджень, зауважень, емоційних реакцій.

Ця специфічна атмосфера — результат комунікативної поведінки вчителя й учнів. Щоразу вона неповторна та миттєва. Варто зазначити, що в пам'яті учнів після зустрічі з учителем залишається не тільки пізнавальна інформація, яку він дав, а й та атмосфера, якою супроводжувалося їхнє спілкування. Учні зберігають у спогадах настрій, враження від зустрічі з педагогом, пам'ять про його погляд, інтонацію, тональність мовлення, реакцію на поведінку учнів.

Тому, плануючи зустріч зі школярами думаю не тільки про зміст спілкування («про що я буду з ними говорити»), а й про особливості свого

мовлення і комунікативної поведінки («як я буду говорити», «які вербальні та невербальні засоби допоможуть мені бути виразним, переконливим, коректним, ввічливим», «яку емоційну атмосферу спілкування я хотів би створити»).

Переконана, що рівень майстерності мовленнєвої діяльності педагога визначається рівнем культури його мовлення і спрямуванням його комунікативної поведінки.

Слова педагога повинні завжди мати точного адресата — їхній добір здійснюється з розрахунку, що вони будуть сприйматися конкретними учнями. Педагог-майстер завжди будує своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію учнів на свої слова, навіть на тон, яким вони будуть сказані. Таке передбачення допоможе вчителю раціональніше організувати своє мовлення та скоригувати його під час спілкування.

Спрямованість мовлення педагога залежить також і від його вміння будувати свій монолог як діалог з учнями, як пряме звертання до їхнього розуму, почуттів, переживань. У розповіді вчителя мають бути й прямі спонукання до спільної роботи («давайте поміркуємо, пофантазуємо, поглянемо з позиції цього дослідника», «гадаю, вас теж схвилювала ця історія, у вас виникли запитання»); і висловлювання власних оцінок, вражень, роздумів («я не можу не поділитися з вами своїми враженнями, міркуваннями», «мені важко погодитися з такими висновками», «ця книга переконала мене в тому, що...»).

Володіння технікою професійного мовлення — обов'язкова передумова ефективності педагога. У сучасній соціальній психології компоненти техніки мовлення — голос, дикція, темп, інтонація — визначаються як акустична система відтворення людини людиною.

Дослідженнями встановлено, що компоненти техніки мовлення виконують важливі функції, а саме: створюють імідж людини, який закріплюється у свідомості інших людей; дають змогу виявити психічну індивідуальність людини, визначити її емоційний стан. Наприклад, можна створити образ спокійного, врівноваженого педагога або, навпаки — категоричного властолюбця. Мовлення одного педагога свідчить про його надмірну нервозність, метушливість, іншого — про скутість, сором'язливість, невпевненість у собі.

Комунікативна взаємодія у процесі педагогічного спілкування відбувається на таких принципах:

- урахування соціальних настанов учня (кожна людина має власні погляди, цінності, досвід. Людині легше відкинути те, що не відповідає її настановам, ніж змінити їх. Учитель має враховувати ці настанови, уважно ставитись до них);
- «Ви-підхід» (передбачає попереднє з'ясування намірів та очікувань учня, спільний пошук шляхів розв'язання проблеми);
- толерантність (розуміння того, що всі люди індивідуальні та неповторні, кожен має право на власний погляд);
- референтність (передбачає повагу до учнів, демонстрацію віри в кращі їх якості, акцентування на позитивному, врівноваженість, доброзичливість, оптимізм).

Педагогічне спілкування допомагає вчителю організувати взаємодію на уроці й поза ним як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями,

допомагає самоутвердженню школяра в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість у класі. За статусом педагог і учні діють з різних позицій: учитель організовує взаємодію, учень, сприймаючи його дії, залучається до неї. Для того щоб учень став активним співучасником педагогічного процесу, необхідно забезпечити суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків, який полягає в рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній спрямованості, активності педагога та учнів, взаємопроникненні їх у світ почуттів і переживань, готовності до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним.

Педагогічне спілкування вимагає від учителя спеціальної підготовки, педагогічної мудрості в організації взаємин з учнями, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу; уміння оперативно й правильно орієнтуватися у мінливих умовах спілкування, знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, ситуації спілкування та індивідуальним особливостям учня, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; високої культури, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати власні можливості в спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання.

Стиль роботи вчителя – це мистецтво поєднання різних способів та прийомів, які відрізняють роботу одного вчителя від іншого. Він залежить від особистісних якостей педагога, які визначають ставлення педагога до інших учасників освітнього процесу і досвоїх обов'язків. Можна визначити такі стилі педагогічного спілкування. По-перше. Спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю. Основними для нього є: – активно-позитивне ставлення до учнів; – любов до своєї справи, що передається учням; – співроздуми та співпереживання щодо цікавих і корисних заходів. Лише тоді виникає бажання ходити до школи, бо завжди знаєш, що там є люди, з якими тобі цікаво, які зможуть дати пораду, які підтримають. Дуже добре, коли педагоги працюють так, що не відчувається нами, учнями, керування, а лише скеровування у правильне русло. Немає зверхності, у творчому пошуку ми – вчитель та учні – працюємо разом. По-друге. Стиль педагогічного спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні до слухачів. Демонстрація дружнього ставлення – запорука успішної взаємодії. Цей стиль ґрунтується на особистісному позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє приязнь і повагу до дітей. Буває, що окремі педагоги неправильно інтерпретують стиль дружби і перетворюють дружні стосунки на панібратські, що негативно впливає на весь навчально-виховний процес. Очевидно, не повинно зустрічатися випадків, коли педагоги допускають на своїх заняттях насмішок над кимось, розповідання недоречних анекдотів, передражнювання, кривляння тощо. Не бажано, щоб педагоги у присутності вихованців були похмурими, роздратованими, ізовсім неприпустимо – крикливими. По-третє. Дистанційний стиль спілкування, який можна вважати перехідним етапом до такого зовсім негативного стилю, як відчуження і навіть залякування. Нерідко вчителі, котрі не мають професійних навичок, обмежують спілкування формальними стосунками і обирають стиль спілкування – дистанцію, авторитарний стиль, що викликає замкнутість учня.

По-четверте. Стиль спілкування, що поєднує в собі позитивне ставлення до дітей з лібералізмом. Цей стиль називають заграванням. Він полягає, у прагненні здобути авторитет. Вчителю не байдуже, чи подобається він дітям, але при цьому не прагне відшукати доцільних способів організації взаємодії, може вдаватися до прийомів завоювання дешевого авторитету. У такому випадку діти «сідають на голову» своєму педагогові. Запорукою продуктивного стилю у педагогічній праці повинні бути: – спрямованість на дитину відповідно до її розвитку, – захопленість своєю справою, 88 – професійне володіння організаторською технікою, – делікатність. Але видається найголовнішим має бути комунікативність вчителя.

Для реалізації триєдиної мети уроку вчитель послуговується всіма видами мовленнєвої діяльності, особлива роль у цій справі відводиться говорінню, якому властиві мотивація, активність, цілеспрямованість, зв'язок з дійсністю, зв'язок з мисленням, індивідуальний стиль усного мовлення, ситуативність, евристичність, самостійність, темп та інші ознаки. Аналіз теорії і шкільної практики українськомовної освіти переконує, що якість навчально-виховного результату буде вищою, якщо педагогічний дискурс будувати за законами риторики на основі її базових категорій – логосу, етосу, пафосу. Риторичні здібності вчителя української мови, за умови доцільного й умілого застосування в освітньому процесі, впливають на продуктивне українськомовне спілкування, взаємодію педагога з учнями, забезпечують повноцінне сприймання, усвідомлення, закріплення знань, розвивають інтелектуально-емоційну сферу школярів, сприяють досягненню виховних завдань. Риторика вчителя формує позитивну емоційно-психологічну атмосферу навчального спілкування, в основі якої доброзичливий тон і тактовна манера спілкування з учнями, відповідний навчально-комунікативному задуму характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення. Риторичні можливості вчителя розкриваються під час монологічного та діалогічного мовлення. У зв'язку з цим висувуються підвищені вимоги до мовлення вчителя, зокрема дотримання акцентологічних, орфоепічних, граматичних та інших норм мовлення, його логічність, виразність, емоційність, образність, яскравість, чистота, предметна й поняттєва точність, багатство й ситуативно-контекстуальна доречність, переконливість, етичність та ін. Відповідність цим вимогам є основою риторики вчителя-словесника. Дотримання таких вимог допоможе вчителю доцільно побудувати впливове висловлювання, краще презентувати свої думки, забезпечити ефективну навчальну взаємодію, побудувати продуктивні стосунки з учнями, реалізувати пізнавальну, розвивальну, виховну мету уроку.

Список використаних джерел

1. Бойко А. Виховуючі суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів як основа модернізації освітньої галузі в Україні / А. Бойко // Рід. школа. – 2004. – №4. – С.4- 6.
2. Глазунов С. В. Основи ораторського мистецтва та методики проведення занять./ Дніпропетровськ: РВВДН. – 2001. 144 с.
3. Косянчук С.В. Деякі аспекти вивчення проблеми формування риторичних умінь старшокласників [Текст] / С.В. Косянчук // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 1. – С. 22-26.

4. Косянчук С.В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? [Текст] / С.В. Косянчук // Вивчаємо українську мову і літературу. – Х.: Вид. група «Основа». – 2010. – № 34. – С. 7-14.
5. Максименко С. Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя : сутність і шляхи формування) / С. Д. Максименко, М. М. Заброцький. – К. : Главник – 2005. – 112 с.
6. Чибісова Н. Г., Тарасова О. І. Риторика. Київ: Центр навчальної літератури. – 2003. – 228 с.

*Гусак Валентина Михайлівна,
учитель української мови і літератури
Золотоніської гімназії ім. С. Д. Скляренка
Золотоніської міської ради
Черкаської області*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** Стаття містить відомості про лінгводидактичні засади навчання практичної риторики як цілісної функціональної системи української мови, міркування про місце ораторського мистецтва в оновленому змісті освіти, як викладати цей предмет в епоху інтернету. Стаття може бути корисною викладачам риторики, усім, хто прагне самостійно підвищити рівень знань з мистецтва красномовства.*

До терміну «українська лінгводидактика» вчені почали звертатися лише в роки незалежності нашої держави. Це наука, яка досліджує зміст, форми, принципи, способи та засоби навчання української мови. І хоч вона спирається на загальнодидактичні засади, на яких будується навчання мови взагалі, усе ж має свої особливості і спирається на вироблені науковцями концептуальні засади. Інтенсивний розвиток української лінгводидактики забезпечують не тільки ті зміни, що відбулися в нашій державі, але й бажання вчених досліджувати її проблеми, усвідомлення необхідності наукових пошуків. Сучасна лінгводидактика досліджується на різних рівнях, тому активно формуються її нові галузі, серед них чільне місце посідає вивчення лінгводидактичних засад навчання практичної риторики.

Ціль нашої роботи – привернути увагу до проблем формування та розвитку риторичних умінь на уроках української мови в старших класах, дослідження використання нових технологій навчання, які сприяють формуванню інтелектуально розвиненої особистості, формуванню мовної і комунікативної (риторичної) компетенції, навичок мовленнєвого спілкування в різних сферах соціального життя.

Підвищення риторичної культури суспільства – це справа державної ваги, могутній державотворчий фактор. Зростає актуальність осмислення проблеми животворящого слова - дорогоцінного надбання людського духу, багатючої скарбниці істинних цінностей, що живлять серце нашого народу.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти зміст шкільного курсу української (рідної) мови формує комунікативну мовленнєву, мовну, соціокультурну і діяльнісну компетенції особистості [1 с. 79]. Згідно до вимоги часу, у навчальні плани освітніх закладів сьогодні введено, окрім базових предметів, комплекс дисциплін, зорієнтованих на розвиток відповідних знань, умінь і навичок. Важливо відзначити, що нові програми з української мови відповідають Держстандартам. Підручники займають належне місце в навчальному процесі на уроці. Тож можна з упевненістю сказати, що на кожному уроці мови учитель формує в учнів риторичну компетентність.

З підвищенням уваги до проблем виховання творчо мислячої особистості питання формування у школярів комунікативної (риторичної) компетенції набуває особливої актуальності.

Риторика – спеціальний предмет, що поєднує ознаки науки і мистецтва, є частиною основного предмета філологічного напрямку – української мови.

Теорія технології красномовства розвивається успішно у наукових працях

І.Зимньої, А.Капської, О. Леонтьєва, Ю.Львової. Дослідження Ю.Азарова, Н.Кузьминої, Н.Болдирєва вказують на майстерність слова як обов'язковий компонент діяльності педагога. Наукові розвідки з риторики представлені іменами Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Ладжинської, К. Климової, Л. Мацько, М. Пентилюк, І. Хом'яка.

Викликають зацікавленість спроби визначити шляхи формування риторичних навичок у працях М. Соловйової, С.Бугайової, Л.Коренюка та інших.

За редакцією М.І.Пентилюк розроблено чимало посібників, один із них - «Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах. Модульний курс», уякому значне місце відведено питанням риторики. У посібнику Е.Я.Палихати «Уроки рідної мови. Елементи практичної риторики» вміщено орієнтовні розробки уроків, враховано вимоги щодо лінгвістичної, культурологічної та діяльнісної лінії шкільного курсу рідної мови. Питання особливостей навчання риторики в освітніх закладах розглядалися на сторінках фахових журналів «Дивослово», «Українська мова та література в школі», «Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах».

Як же в наш час, час новітніх технологій розвиватиметься риторика – наука про ораторське мистецтво і красномовство? Яку роль в оновленому змісті освіти має відіграти красномовство? Які уміння повинно формувати ораторське мовлення? Ці проблемні питання постають, мабуть, перед кожним викладачем.

Мовні особливості публічного виступу, зближуючи риторику з поезикою, передбачають використання в творі прийомів, розрахованих на переконання слухача, його емоційне сприйняття. Публічне мовлення є один із жанрових різновидів мовленнєвої діяльності, досить своєрідний за своєю природою, місцем серед інших видів мовлення, а також за своїми якісними характеристиками, однак, на думку Г. Сагач, вивчений на сьогодні недостатньо.

Опрацьовуючи тему, ми повинні пам'ятати, що у методичній літературі проблема формування риторичних умінь і навичок учнів основної школи ще не

достатньо з'ясована Для вчителя важливо ознайомитися з теоретичними лінгводидактичними засадами розвитку риторики в Україні і за її межами, системою методів і прийомів навчання риторики, функціями та роллю у формуванні мовної особистості школяра

Ораторське мовлення передбачає формування різних умінь: лінгвістичних, логічних, психологічних, направлених на розвиток риторичної компетенції учнів. Саме це забезпечить ефективність спілкування.

Однією з актуальних проблем сьогодення є відродження кращих традицій викладання риторики, розробка та втілення у навчання найновіших досягнень у цій галузі. Вирішення цієї проблеми зв'язано насамперед з лінгводидактичними засадами навчання риторики в сучасній школі. Таким чином, важливість формування мовно-комунікативних умінь і навичок у старшокласників – одне з головних завдань предметників. Нині оратору необхідно підвищувати свою риторичну культуру через єдність емоційного та раціонального впливу на аудиторію, створюючи добродійний образ доброчесної людини, що відчуває ті ж почуття, що бажає передати слухачам засобами красномовства.

Риторика – комплексна наука, її місце на пересіченні ряду наук: етики, філософії, логіки, еристики, психології, лінгвістики, сценічної майстерності. Г. Сагач наголошує, що «риторика розвиває у людини цілу систему особистісних якостей: культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, ерудицію), мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, стислість, образність, доцільність), поведінки (увічливість, тактовність, коректність, розкутість), спілкування (повага до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення однодумців, відповідальність за своє слово). ...Риторика – найоптимальніший шлях особистісного розвитку людини». [б с.68 – 69] Це предмет, який вміщує різні аспекти мовного спілкування. Але розмежування цих аспектів досить умовне: у живому мовленні всі елементи нерозривно пов'язані один з одним. Хоч усний публічний виступ приваблює саме яскраво вираженою емоційністю, художністю, але ефективність публічного виступу забезпечує його логічність і доказовість.

Сьогодні формальна логіка повинна стати обов'язковим предметом навчальних програм. Логічні основи побудови виступу, закони мислення лежать в основі роздумів і доказів, керують полемікою. Чим вагоміші логічні докази, тим результативніше сприйняття і засвоєння почутого. Логічність роздумів викликає довіру до оратора, створює відчуття впевненості, надійності у слухачів. А це важливі кроки до успіху промовця. Логічна культура оратора, яка виховується під час вивчення логіки, забезпечує успіх промови. Під цим ми розуміємо здатність мовця чітко викласти зміст основних ідей, уникнути протиріч у роздумах, послідовність переходу від однієї думки до іншої, аргументовано викласти матеріал. Усе це забезпечать закони логіки. Усі важливі поняття, на які опирається мовець, повинні бути чіткими, конкретизованими. Сьогодні життя диктує необхідність втілення нового, соціолінгвістичного, компоненту курсу риторики, а саме, потреба у формуванні іміджу оратора, актуалізацією проблеми комунікації та лідерства.

Формування комунікативних та риторичних навичок відбувається в тісному зв'язку з роботою над культурою мовлення. Головним у навчанні є переорієнтація з пасивних форм навчання на активну творчу працю. Основною характеристикою активних методів навчання є націленість на розкриття особистого «я» як учня так і

вчителя через їхню творчу взаємодію. Серед таких активних методів виділяються евристичне спостереження, конструювання, моделювання, символічне бачення, смислове бачення.

На уроках мови використовуємо вправи різних типів: підготовчі, тренувальні, творчі, аналітичні, учні швидко включаються у дидактичні ігри, сюжетно-рольові, ігри-драматизації. Діти з інтересом сприймають риторичний аналіз, наприклад, що можна сказати про автора тексту, чи існує декілька правильних рішень запропонованого завдання. Обговорюючи проблему, що потребує вирішення, учні навчаються подумки моделювати ситуацію, планують свої дії, навчаються самостійно працювати з джерелами, одночасно засвоюючи нові знання і набувають навичок їх застосування. Важливими є домашні завдання, де старшокласники перед дзеркалом можуть відпрацювати різні жести, міміку, скоромовки, вислови. Ці тренінги дадуть можливість побачити себе так, як вони стоять перед аудиторією і зробити висновки, допоможуть дитині подолати скутість, сором'язливість.

Важливу роль в оновленні змісту освіти повинні відіграти інтегративні курси, зокрема риторики філософсько-дидактичного спрямування на основі пошуку нових підходів до викладання. Необхідно формувати в учнів загальне уявлення про риторику як науку, удосконалювати вміння дітей будувати комунікативно доцільне, змістовне, виразне висловлювання, що має бездоганне мовне оформлення, виховання потреби регулярного вдосконалення своєї мовленнєвої діяльності. Простіше кажучи, кожна особистість навчається риторики впродовж усього життя. Ще в початковій школі, а потім і в основній діти знайомляться в доступній для них формі з основними поняттями, методами і прийомами, що допомагають їм успішно висловлювати свою думку. В одинадцятому класі старшокласники ознайомлюються з основами ораторського мистецтва, удосконалюються їх вміння говорити по суті, аргументовано викладати свої думки, дискутувати, відстоювати свою позицію, вести діалог з різними співрозмовниками, дотримуючись правил етикету.

Старшокласникам необхідно знати теорію та історію ораторського мистецтва. Красномовство учнів проявляється і в майстерності виразного читання на основі вивчення сценічної діяльності акторів-читців, авторського читання. Наприклад. Яскравим зразком майстерного володіння словом є читання поезій Ліни Костенко актором Богданом Ступкою. Практична риторика базується на заняттях в активній формі: рольові та ділові ігри, відеопрактикуми, відеотренінги, тестування, дискусії, диспути, «круглі столи» та ін. Курс ораторського мистецтва необхідно викладати з урахуванням учнівських інтересів, із гнучкою перебудовою матеріалу відповідно до потреб аудиторії. У позанавчальний час у загальноосвітній школі формування риторичної компетентності здійснюється через художньо-творчі об'єднання, гурткову роботу.

Сучасне життя вимагає від школи втілення в практику викладання нових технологій навчання риторики.

В умовах комп'ютеризації навчання, мабуть, повинна змінитися багато в чому і форма викладання риторики. Відтворення мовлення може здійснюватися безпосередньо через персональний комп'ютер. Крім того, усе більшу роль у навчанні відіграє Internet. Новітні технології в навчанні сьогодні дуже популярні на Заході. Особливостями навчання через Internet є дистанційне навчання, необмежена кількість тих, хто бажає навчатися, можливість відтворення лекції в момент її читання, перевірки різних робіт відразу після виконання, уведення у пам'ять

комп'ютера різної інформації: фактів, бібліографічних даних, класифікацій, задіяння необмеженої кількості інформаційних ресурсів і т. д.

У перспективі всі технології навчання риторики можуть бути інтегровані в Internet. На сьогодні розроблено і застосовується у навчанні письма, усного мовлення, перегляд відеоматеріалів, прослуховування аудіоматеріалів, перегляд друкованого тексту та інше.

Та, на жаль, сьогодні навчання риторики через Internet ще обмежені технічними можливостями (низьким рівнем комп'ютеризації, особливо у сільській місцевості, низьким рівнем комп'ютерної грамотності у населення, недосконалі технології).

Напрацювання розробок навчальних технологій риторики через Internet надзвичайно актуальне і перспективне сьогодні. Це допоможе, з одного боку, зняти певну частину навантаження з викладача риторики, комп'ютер виконає чисто технічну, рутинну роботу, з іншого боку, зробить процес навчання для учнів більш цікавим, підніметься інтерес до предмету, що забезпечить успішне виконання основних завдань навчання риторики. Це формування в учнів умінь та навичок володіння матеріалами виступу, аудиторією, собою, своєю поведінкою.

Подібний підхід до питання стану і перспектив розвитку риторики, на наш погляд, найбільше відповідає уявленням про викладання риторики як навчального предмету. Сьогодні риторика виходить за вузькі межі поняття як такого. Як зазначає М. Препотенська («Риторика: десять ключових тем»), «у постмодерністській культурі поняття риторики поширюється майже на всі знакові системи. Кажуть: «риторика міста», «риторика живопису», «риторика почуттів», «риторика музики». Себто, риторика у наші часи набуває широкого семіотичного значення». Тож які шляхи розвитку цієї науки у майбутньому, на це може дати відповідь лише час.

Отже, як показує досвід, вивчення риторики на уроках української мови стає вкрай важливою складовою навчального процесу. Риторика привчає говорити цілісно, доречно, гарно. Не здобувши належного рівня риторичних умінь, люди просто не зможуть нормально почувати себе у соціумі. Необхідно пам'ятати, що красномовство – це сила, з допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізувати власну волю, бо, як говорив А. Франс, « немає магії сильнішої, ніж слово».

Список використаних джерел

1. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посіб. / Н. Б. Голуб. – Черкаси: Брама – Україна, 2008. – 38с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Дивослово. 2004. - №3. – С.76 – 83.
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 311с.
- 4.Палихата Е. Я. Уроки рідної мови. Елементи практичної риторики. 10 – 11 класи: книга для вчителя / Е. Я. Палихата. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002.– 86с.
5. Пентилюк М. І. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. / М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт,2011. - 366с.
6. Сагач Г. М. Риторика / Г. М. Сагач. – К. ВД «Ін Юре», 2000. – 565с.

*Дробідько Оксана Петрівна,
учитель української мови і літератури,
Золотоніської загальноосвітньої санаторної
школи-інтернату I-III ступенів
Черкаської обласної ради*

*Танська Наталія Володимирівна,
учитель української мови і літератури,
Золотоніської загальноосвітньої
I-III ступенів школи №3*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШИХ КЛАСАХ

***Анотація.** У статті розглянуто питання розвитку риторичних умінь і навичок учнів на уроках з практичної риторики в старшій школі, акцентовано увагу на системі комунікативних вправ.*

Певне, уже не треба нікого особливо переконувати в тому, що навчальний процес сучасної школи має будуватися на зовсім інших засадах порівняно з недавнім часом. Цьому значною мірою може посприяти своєрідна «риторична перебудова» системи освітньої роботи.

Проблему риторичного підходу до навчання мови, розвитку риторичних умінь і навичок учнів розглядали у своїх наукових працях Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Ладиженська, Л. Мацько, С. Омельчук, М. Пентилюк, Г. Сагач, Л. Скуратівський та ін. Проте риторичний аспект шкільної мовної освіти донині цілком не вивчений, потребує дослідження і розроблення з боку науковців та вчителів-практиків.

Риторичну освіту сьогодні справедливо вважають одним з найбільш перспективних лінгводидактичних напрямів, головна мета якого засобами інтелектуально-естетичного впливу української мови формувати гармонійно розвинену, національно свідому особистість. Адже випускник сучасної школи повиненоволодіти високим рівнем теоретичної підготовки прикладними вміннями й навичками, зокремарозвиненим, гнучким, переконливим мовленням.

Тож сучасні соціокультурні умови, інтеграція української освіти в європейський контекст зумовилизмінити у навчальних програмах, зокрема в старших класах введено уроки з практичної риторики, адже ця наука має великі можливості для нового погляду на системні якості мови, її виражальні можливості, сприяє розвитку ерудиції, логіці мислення.

Складно переоцінитизначеннямовлення в життілюдини й суспільства в цілому як засобупередачізнань і досвіду, накопиченоголюдством, як засобу духовного розвитку, вихованняосвіти, як засобувстановленняміжособистісного і групового контакту, засобувпливу один на одного. Риторика формує в людинитаківміння: оцінюватиособливостіаудиторії; усебічноаналізувати предмет

дослідження; працювати з фактами, вибудовувати систему логічних доведень; варіювати думку; створювати атмосферу співтворчості зі слухачами; удосконалювати власне мовлення; аналізувати свої відчуття.

Сьогодні складно уявити сучасного фахівця в будь-якій галузі без уміння вести конструктивний діалог, збирати, аналізувати й інтерпретувати потрібну інформацію, спілкуватися з громадськістю. Тож уроки з практичної риторики допоможуть старшокласникам оволодіти навичками ефективного спілкування у різних життєвих ситуаціях, а також орієнтуватися в ситуації спілкування. Ефективність цього процесу залежить від реалізації методичного принципу нерозривного зв'язку мови і мислення, який впливає із закономірностей мовленнєвої діяльності. Тож цілком закономірно, що наразі збільшуються вимоги до вчителя-словесника, який має бути гарантом для становлення індивідуальності учнів, максимально сприяючи її розвиткові педагогічними засобами. Перед учителем постає низка питань, як-от: «як організувати учнів, щоб процес навчального спілкування охопив увесь учнівський колектив», «які традиційні та інноваційні методи використовувати під час навчання?»

Навчальна діяльність на уроках практичної риторики має відбуватися не розрізнено, а цілісно у взаємозв'язку з іншими розділами української мови, «спиратися на ті вміння, якими оволоділи учні з розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, теорії літератури, стилістики, мовної культури» [5, с. 104].

У процесі вивчення практичної риторики у старшій школі, на думку багатьох сучасних лінгводидактів, потрібно розвивати в учнів такі риторичні вміння:

- готуватися до публічного виступу і проектувати власне висловлювання (вибирати тему, формулювати комунікативні цілі, добирати інформацію);
- будувати комунікативно доцільні, риторично змістовні, виразні тексти;
- добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури);
- сприймати, осмислювати, оцінювати чужі тексти з погляду його риторичного змісту, комунікативної мети й мовного оформлення;
- аналізувати ситуацію спілкування;
- володіти запасом вербальних і невербальних засобів впливу;
- добирати цікаві, переконливі аргументи;
- дотримуватися етикету.

Учні старшої школи мають усвідомлювати, по-перше, з якою метою вони будуть говорити, тобто потрібно чітко визначити комунікативні цілі і мету виступу, уявити результат, якого прагне оратор.

По-друге, кому будуть говорити? Важливо охарактеризувати аудиторію за кількісними, віковими, гендерними, соціально-культурними показниками, за рівнем обізнаності, підготовленості.

По-третє, що найважливіше у промові? (Необхідно згрупувати змістовий матеріал, сформулювати основні положення виступу).

Особливу роль у навчанні риторики відводиться методу вправ, обов'язковим елементом яких має бути занурення у навчальну ситуацію спілкування. Тож головне завдання для педагога – дібрати цікаві і різнотипні завдання, наприклад: виразно прочитати прозовий чи віршований текст, зробити

комунікативний, риторичний, композиційний аналіз тексту, охарактеризувати чуже висловлювання, чітко сформулювати тезу, дібрати сильні аргументи, переконати співрозмовника, налагодити контакт з аудиторією.

В українській лінгводидактиці Л. Мамчур розробила систему комунікативних вправ, які сприяють формуванню мовної компетентності

- за інструкцією (послідовне виконання дій),
- за завданням (включають самостійну роботу);
- умовно-мовленнєві вправи забезпечують розвиток мовленнєвої компетентності і за способом виконання поділяються на імітаційні (відтворення мовної одиниці чи тексту), трансформаційні (перебудова лінгвістичної одиниці, перефразування тексту, створення висловлювання на основі поданого), репродуктивні (відтворення мовної одиниці, висловлювання, тексту);

- власне комунікативні вправи покликані формувати комунікативну компетентність, спрямовані на розвиток продуктивного мовлення (діалогічної чи монологічної форми), репродуктивного мовлення (звукового чи графічно оформленого) і можуть бути організовані за моделлю, за настановами, за опорою [3, с. 401–402].

Протягом кожного навчального заняття з практичної риторики школярі мають учитися не просто спілкуватися, а виступати перед аудиторією, діалогувати, брати участь в обговоренні, виконувати різні комунікативні ролі (мовця, активного співрозмовника, слухача, реципієнта тощо). Продуктивними формами роботи на уроці є також ораторські хвилинки, комунікативні тренінги, риторичні презентації, мовленнєві практикуми, прес-конференції, диспути, що сприяють розвитку мистецтва спілкуватися.

Отож, вивчення практичної риторики сприяє оновленню й модернізації навчального процесу, реалізації національних проектів у сфері освіти, формуванню ключових компетентностей у сучасних школярів.

Список використаних джерел

1. Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навчально-методичний посібник / Олександр Михайлович Біляєв. – К. : Генеза – 2005. – 180 с. 2.

2. Голуб Н. Практичний аспект риторизації процесу навчання української мови і літератури в школі / Ніна Борисівна Голуб // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 1. – С. 11–16.

3. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія / Лідія Іванівна Мамчур. – Умань, 2012. – 449 с.

4. Нищета В. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема / Володимир Нищета // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : [частина II]. Луганськ, 2010. – № 22(209). – С. 93–98.

5. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики збірник статей / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

*російської мови та зарубіжної літератури
Хутірського закладу загальної середньої
освіти I-III ступенів Червонослобідської
сільської ради Черкаської області*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** Стаття містить основні вимоги до усного виступу школярів та методи його вдосконалення на уроках, розкриває методiku виховання мовленнєвої культури учнів, надає конкретні рекомендації щодо підготовки мовців до виступу перед аудиторією.*

Відомо, що поряд з глибиною змісту, логічною послідовністю та доказовістю яскравість мовлення оратора – обов'язкова умова ефективності будь-якого усного висловлювання. Сучасний освітній заклад покликаний навчати культури мовлення, тобто вмінню так використовувати мовні засоби, щоб забезпечити найкращий вплив на аудиторію в конкретній ситуації та у відповідності до обраної мети[1,14].

Аналіз різних видів усних висловлювань свідчить про те, що важливою стилістичною рисою ораторського виступу є насамперед розмовність, тобто простота побудови фрази, відступ (а не порушення) від жорстких граматичних норм, використання зрозумілої лексики та фразеології. Характеристики усного висловлювання обумовлені об'ємом і структурою речень у мовленні. Для усного виступу бажані короткі та нескладні речення, які найлегше сприймаються на слух. Наприклад, коротка фраза, швидка зміна речень можуть стати стилістичним засобом поживлення мовлення. Проте і довга фраза за умови її чіткого логічного та інтонаційного поділу допомагає оратору показати взаємозв'язок та рух думок, зростання та зниження емоційної напруженості.

Якими ж мовленнєвими якостями має відзначатися висловлювання учня, щоб відповідати цим вимогам? До таких якостей належать: правильність мовлення, багатство мови, лаконізм, простота, ясність і точність, доцільність і емоційність.

Правильність мови визначається її відповідністю загальним мовним нормам. Будь-яка помилка, неточність заважають сприйняттю, гальмують засвоєння сказаного. Мій досвід показує, що найскладніші для школярів випадки граматики пов'язані з узгодженням, вживанням сполучень слів і їх форм. Поширеною помилкою є неправильне вживання прийменників, їх узгодження з іменниками тощо. Найбільш типові помилки, пов'язані зі вживанням слів у невластивих їм лексичних значеннях, невмінням розрізняти пароніми, омоніми.

Правильність вимови оратора не менш важлива, ніж дотримання граматичних норм і правил вживання слів. Зазвичай, коли мислухаємо доповідача, наша увага зосереджена на сприйнятті змісту виступу. Звукова форма мовлення, а через неї значення слів і речень сприймаються автоматично. Проте цей процес налагоджується лише у випадку бездоганної вимови оратора. Варто йому викривити звичну форму слова, неправильно поставити наголос, і ми

негайно реагуємо, мимовільно порівнюючи незнайоме звучання зі зразком, який зберігається в пам'яті.

Мовлення школяра-оратора має в ідеалі відзначатися лексичним багатством та оригінальністю. Для цього треба знати свою рідну мову, користуватися її мелодійністю, гнучкістю, багатством і своєрідністю. Багатство мовлення визначається насамперед активним і пасивним словниковим запасом людини, а також умінням користуватися цим запасом. Уроки української мови, української та зарубіжної літератури покликані допомогти школярам розширити їх словниковий запас.

Один із багатьох показників багатства та стилістичної гнучкості мовлення – це вміння користуватися синонімічними ресурсами мови. Синоніми не тільки урізноманітнюють мовлення, алей допомагають передати різноманітні відтінки значення слова, вдалий вибір синоніма допомагає найбільш точно висловити думку.

Ще одна важлива риса усного мовлення – його лаконічність. Це вміння звільнити своє мовлення від усього зайвого, від «води». Багатослівність – бич усних виступів. Зайві, непотрібні слова засмічують мовлення, позбавляють його жвавості та природності. Слухачі раз за разом втрачають думку доповідача. При цьому така велемовність часто свідчить не тільки про мовну недисциплінованість, ай про відсутність чіткого уявлення оратора про тему виступу. Ясність кожного повідомлення знаходиться в тісному взаємозв'язку з доступністю для слухача і залежить від того, наскільки добре той, хто говорить, знає свою аудиторію та як він уміє знайти найбільш доступну та зрозумілу форму виступу.

Популярність – важлива риса мовлення. Говорити популярно – означає просто розповісти про складне. Точність мови, як і ясність мовлення, залежить насамперед від того, наскільки глибоко і старанно доповідач вивчив предмет свого виступу. Кожна, навіть незначна неясність щодо предмета думки обов'язково призведе до плутанини в словах і фразах.

Для усного виступу велике значення мають також прийоми стилістичного синтаксису, так звані фігури мовлення, за допомогою яких вдається досягати експресивності та динамічності висловлювання. Сюди відноситься стилістичний повтор, мета якого посилити динаміку виступу, підкреслити ту чи іншу думку. Для виділення та акцентування уваги на певних словах і словосполученнях широко застосовується інверсія, тобто навмисне порушення звичного порядку слів у реченні. В усному виступі інверсія пожвавлює мовлення, вносить у нього елемент розмовності. Однією із найбільш характерних синтаксичних фігур в усному мовленні є риторичне запитання, тобто твердження чи заперечення у формі запитання. Риторичне запитання, як відомо, містить у собі саму відповідь. Мета риторичного запитання – активізувати сприйняття аудиторії, надати їй можливість самій додумати. Такі прийоми дозволяють підвищити експресивність висловлювання, загострюють увагу аудиторії при переході до наступної проблеми. Метою різних емоційних вигуків є звернути увагу слухачів на певну ідею, виразити своє ставлення до неї, закликати аудиторію поділити цю думку, спонукати її до дій. Застосування таких стилістичних фігур створює настрій довіри, спонукає слухачів звернутися до власних думок, міркувань, сумнівів.

Поряд з прийомами стилістичного синтаксису широко використовуються лексичні засоби виразності, образності, тобто тропи - різні способи вживання слів у переносному значенні, які допомагають досягати емоційної виразності. Учні рідко, проте все ж таки використовують порівняння, метафори, уособлення, гіперболу. Виразність і різноманітність усних висловлювань значною мірою залежать від умілого використання в них фразеологізмів, афоризмів, прислів'їв та приказок.

Оволодіти виразним мовленням, навчитися вільно користуватися лексичними засобами, стилістичними фігурами та фразеологічними одиницями – завдання не з простих. Для цього юному оратору необхідне систематичне і вдумливе вивчення художньої літератури, робота зі словниками та довідковою літературою, звернення до виступів видатних ораторів. Слід навчити старшокласників, що протягом періоду підготовки до виступу, вводячи в його текст художні засоби, треба добре продумати, чи не виявиться той чи інший прийом штучним, надмірним. У цьому ми можемо допомогти учням саме на уроках літератури.

Робота з розвитку, збагачення та вдосконалення усного та писемного мовлення учнів, безсумнівно, ведеться і повинна вестись на всіх уроках мови та літератури. Уроки розвитку мовлення не можуть замінити собою кропітку роботу щодо вдосконалення мовленнєвих навичок, яка має проводитись на уроках з усіх предметів і зробити цей вид навчальної діяльності більш систематичним.

Велике значення для роботи щодо збагачення усного та писемного мовлення учнів старших класів мають різноманітні форми навчання, метою яких є розвиток різнобічних здібностей школярів: індивідуальні, групові, масові. Для успішного виконання завдання розвивати мовлення викладачеві риторики, вчителєві-філологу треба орієнтуватися на навчання учнів створювати власні монологічні висловлювання.

Існує наступна класифікація усних висловлювань:

- 1) репродуктивні: переказ художнього тексту (детальний, вибірковий, стислий);
- 2) продуктивні: доповідь, повідомлення, твір на літературну тему;
- 3) публіцистичні: агітаційна промова, репортаж, інтерв'ю, твір на публіцистичну тему
- 4) художньо-творчі: написання оповідань, есе, фанфіків;
- 5) художньо-критичні: нарис, художньо-біографічне оповідання, відгук з елементами аналізу[1,29].

Доповіді та виступи учнів можна поділити на інформативні, дослідницькі та проблемно-дискусійні.

Завданням інформативного виступу є виклад нового для учнів фактичного матеріалу, який за своїм характером не є дискусійним. Ознайомлення зі змістом такого виступу розширює спеціальні і загальнокультурні компетентності і сприяє поглибленому сприйняттю учнями певних тем.

Сутність дослідницької доповіді полягає в тому, що створюється вона в результаті самостійного розгляду учнем конкретної теми з точки зору вирішення ним певної проблеми, яка наявна в цій темі.

Доповіді проблемно-дискусійного характеру мають містити в собі виклад і аналіз різних оцінок певних явищ, подій, творів тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що доповідь є найбільш результативним засобом активізації мовленнєвої діяльності учнів старших класів, підготовки їх до виконання більш складних завдань з риторики та ораторського мистецтва.

Підготовка виступу учнів вимагає особливої уваги з боку педагога і застосування певних загальнодидактичних форм і методів роботи.

Майстер слова – це той, хто говорить змістовно і переконливо, послідовно і логічно, коротко, правильно, емоційно і виразно. Із цього випливають три завдання, що стоять перед викладачем, який навчає дітей техніці створення власного усного висловлювання:

- 1) навчити розкривати зміст теми, добираючи матеріал для виступу;
- 2) навчити будувати, komponувати виступ;
- 3) навчити вміло його викладати перед аудиторією[3, 87].

Доповіді, підготовлені учнями самостійно, часто не відповідають вимогам як за змістом, так і за формою. Учні не вміють дібрати та організувати матеріал. Виступ часто перетворюється на простий переказ або списування з одного джерела. Незадовільний виступ може статися і через поганий контакт із аудиторією, невміння втримати увагу слухачів. Перед учителем постає дуже складне завдання навчання техніки доповіді. Необхідно опиратися на знання, вміння та навички, здобуті в 6-8-х класах. У дітей є навички переказувати текст, створювати власне висловлювання-роздум, складати план, формулювати запитання. Це частково полегшує завдання вчителя. На наступному етапі підготовки до виступів необхідно сформулювати ті вміння, які допоможуть подолати недоліки, про які говорилося вище:

- уміння визначити основні теми та ідеї доповіді;
- вибирати структуру відповідно до мети виступу;
- уміння скласти план;
- відібрати та оцінити відібраний матеріал;
- скласти та відредагувати власний виступ.

Учитель має приділяти достатньо уваги тому, щоб навчити школярів заглиблюватися в запропоновану їм тему. Якщо діти добре не розібралися в темі висловлювання, нечітко уявляють собі, про що треба говорити, підбираючи недостатньо доцільний фактичний матеріал, то вони і самі залишаються невдоволені виступом. Їм треба роз'яснити ключові моменти, які мають бути розглянуті в рамках даної роботи, уточнити, і що зміст не має виходити за рамки теми.

Я вважаю основним методом з'ясування змісту теми індукцію, відбір і узагальнення матеріалу з опорою на власний життєвий досвід. Такий метод забезпечує зв'язок культури мовлення з життям і мовну творчість. Основний вид усного мовлення школярів, починаючи з 9 класу, – розгорнуті повідомлення та доповіді, які місять у собі різні форми роздумів. Навчитися міркувати, тобто порівнювати, узагальнювати, аргументувати, не менш складно, ніж навчитися розповідати. Максимальна допомога вчителя тут теж необхідна.

Використовуючи прийом аналогії, на свої уроках я практикую колективне складання зразкової доповіді. Спільно підшукується матеріал. Усім учням

пропоную скласти усну доповідь, а на наступному уроці одна із доповідей обговорюється і за змістом, і за словесним оформленням, вносяться правки, доповнення. За зразком такої колективної доповіді учні потім можуть підготувати власні виступи на інші теми.

Інший варіант застосування прийому аналогії. Вчитель показує, як зробити доповідь, аналізуючи, наприклад, художній твір. Можна ознайомити старшокласників зі зразками аналізу тексту відомих критиків. Так, шляхом розумного поєднання керівництва вчителя з самостійними пошуками учнів, вирішується питання про обдумування теми і підбір матеріалу до усного виступу.

Вважаю, що необхідно також навчити юних ораторів складати план виступу. Це можна робити наступним чином: учитель називає нескладну тему для усної доповіді і просить протягом 20-25 хвилин скласти розгорнутий план. Ця робота носить навчальний характер: першу половину уроку вчитель допомагає тим, хто потребує його консультації, а протягом другої половини плани обговорюються. Підготовка плану зазвичай проходить дві стадії. Спочатку учень намічає пункти плану по мірі того, як йому приходять в голову думки стосовно теми, а потім, перечитавши написане, він переконується, як правило, що між сусідніми частинами логічний зв'язок є, але в цілому єдності та цілісності в плані немає. Тоді учень переробляє свій план: викреслює те, що здається йому зайвим, доповнює тим, чого не вистачає, у випадку потреби переставляє пункти плану, одні об'єднує, інші поділяє на декілька частин тощо. Так на основі орієнтовного плану створюється план кінцевий. Плани можуть бути простими та складними, розкривати часову зміну дій і причинно-наслідкові зв'язки, у вигляді слів учня чи цитат, у формі розповідних, питальних, називних речень. Готуючись до виступу, треба скласти такий ясний і чіткий план, який зовсім не обмежувачи автора в необхідній імпровізації, дасть йому впевненість у собі і забезпечить успіх в аудиторії.

Необхідно пам'ятати, що доповідач не повинен обмежуватися викладом своїх поглядів і подавати слухачам готові висновки. Він має спілкуватися з аудиторією, вести з нею свого роду бесіду, переконувати її, сперечатися з нею, впливати на неї. Необхідно постійно спостерігати за слухачами, підтримувати їх увагу. Можна міркувати над проблемою разом з аудиторією, ставити дискусійні запитання і відповідати на них, роблячи певні висновки. Це дуже вдалий прийом, оскільки він загострює увагу слухачів і приводить їх до суті проблеми, яка розглядається. Для надання жвавості мовленню доцільно використовувати риторичні запитання, застосовувати ілюстративний матеріал, цитувати відомих людей та художні твори.

В усному виступі має суттєве значення питання про те, як його розпочати і як його закінчити. Вступна частина повинна являти собою свого роду психологічну підготовку, налаштування. Слова якоїсь авторитетної людини завжди привертають увагу, тому гарна малознайома цитата якнайкраще підходить для початку виступу. Кінцівка виступу має бути такою, щоб слухачі відчували, що далі говорити нічого. Це дуже важлива частина промови, адже останні слова продовжують лунають у вухах слухачів, коли виступ уже закінчено. Ось деякі варіанти кінцівок, які я раджу свої учням: резюмувати, повторити і дуже коротко

викласти основні положення виступу; закликати до дій або змін; процитувати поетичні рядки, які пасують до ситуації, інколи навіть пожартувати та ін.

Особливу увагу слід звернути і на словесне оформлення матеріалу. Основне завдання виховання культури мовлення – оволодіння нормами літературної мови. Словниково-фразеологічна робота, виразне читання, декламування безперечно дадуть бажаний результат. Усне мовлення не терпить словесних нагромаджень, розтягнутих фраз. Виступ має бути коротким, але не втому сенсі, що промова не може бути тривалою за часом. Проте кожна думка в ньому має бути виражена якомога ясніше і точніше, і, як наслідок, економно, стисло.

І наскільки б змістовним не було те, що хоче сказати доповідач, якими б яскравими і точними словами та виразами він не володів, - все це не буде промовою до того часу, доки його слово не прозвучить перед слухачами, доки він не подасть матеріал засобами голосу, інтонації. Між змістом висловлювання та способом його виголошування має бути цілковита відповідність. Говорити треба чітко, особливо слідкувати за кінцем фрази. Треба спланувати промову наточно визначений час і ретельно слідкувати за собою: якщо промова затягується, починає втомлювати слухачів, її треба скоротити, а для цього у плані треба розрізнити абсолютно необхідне та «додатки», якими за потреби можна пожертвувати. Усі ці умови: почуття міри в силі, виразності голосу, темпі мовлення, відчуття часу – усвідомлюються і засвоюються юними ораторами досить важко і тільки на практиці.

Надзвичайно важливий також інтонаційний аспект мовлення. Інтонація – душа живого слова. Оратор виділяє, підкреслює підвищенням голосу ті слова та фрази, які мають особливе змістове навантаження. З цією ж метою він користується паузою. Влив оратора на слухачів виявляється не лише в експресивності мовлення, а і в жестах, міміці, рухах.

У цілому питання про прийоми навчання школярів ораторського мистецтва розроблене ще дуже мало, хоча і стало предметом методичних пошуків сучасних педагогів, які виділили три основні принципи розвитку усного мовлення школярів.

1. Зв'язок усного мовлення з життям. Матеріал живого слова – це власні спостереження і власний досвід, а також знання, отримані на уроках. Завдання учителя – створити умови, які викличуть в учня потребу поділитися своїми спостереженнями та досвідом, а також надати йому допомогу в підготовці усного виступу.

2. Інтерес до змісту та форми мовлення. Тема повинна зацікавити учня, зачепити за живе: це змусить його більш напружено та інтенсивно думати, шукати матеріал та слова для вираження думок. Дуже важливо, щоб учитель не був байдужим до обраної учнем теми. Ідеально, якщо він візьме участь у її розробці і проведе попередній аналіз теми

3. Уміле керівництво вчителя. Учитель супроводжує учня протягом усієї його самостійної роботи, але він не повинен нав'язувати вихованцеві беззаперечних суджень та засобів, а має допомогти виробити власну точку зору, сприяти формуванню його індивідуального стилю [2, 112].

Що ж означає розвивати, вдосконалювати своє мовлення? Дуже часто це питання зводиться до розвитку вміння говорити правильно, зрозуміло, яскраво, тобто тільки до словесного оформлення підготовленого матеріалу. Проте мій

досвід показує, що основна складність для учнів полягає в осмисленні змісту матеріалу, у відборі потрібних фактів та плануванні виступу. Чи можна в школі навчити дітей ораторському мистецтву? Моя відповідь – так! Давні римляни говорили: «Поетом потрібно народитися, а оратором можна стати». Сучасний освітній заклад має в своєму арсеналі численні засоби мовного виховання. Жива мова вчителя, мова навчальної, науково-популярної, художньої літератури, сучасні технічні засоби, вивчення законів мови і мовленнєвих норм, щоденні вправи щодо вдосконалення вмінь і навичок – все це радикально змінює мовлення учня і доводить його до високої якості.

Список використаних джерел

- 1.Абрамович С.Д. Риторика: навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240 с.
- 2.Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с
3. Сагач Г.М.Похвальне красномовство. –К. – 1996.

Галенко Надія Василівна, учитель української мови і літератури Християнського навчально – виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів» Чорнобаївської районної ради

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Анотація. Одним із пріоритетів сучасної української школи є комунікативна або риторична компетентність. Основна ціль навчання риторики в старшій школі – озброєння учнів мовними вміннями раціональної мовленнєвої поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування.

Коли заглибитися в історію викладання риторики, можна зробити висновок, що в різні часи було неоднакове ставлення до неї як до навчальної дисципліни. У Давній Греції риторика цінували за те, що вона була основним інструментом вирішення суспільних та судових суперечок. Розквіту зазнала риторика і у стінах Києво-Могилянської академії. Тривалий час вона була єдиним вогнищем просвіти й культури в Україні та в інших східнослов'янських землях. Видатний оратор та громадський діяч Феофан Прокопович (див.Рис.1.) назвав риторика «царицею душ», «княгинєю мистецтв»[1]. У ХІХ ст. вона як наука зовсім не розвивається. Нині риторика визначають і як науку, і як мистецтво. Головне її завдання – переконати слухача за допомогою слова.

Рис.1. Портрет Феофана Прокоповича

Риторика як наука вивчає способи переконання, методи творення тексту, його структуру, способи аргументації думки тощо. Як мистецтво вона передбачає вміння добре говорити, грамотно будувати висловлювання, прикрашати мовлення. Цю особливість відображає одна з її назв – «красномовство».

Нині з'явився напрям комунікативної філософії. Його ідея – так звана ідеальна комунікація. Представники цього напрямку стверджують, що гармонійне суспільство може існувати тільки тоді, коли воно послуговується ідеальною риторикою. Комунікація між різноманітними суспільними осередками має бути не суперечливою, а толерантною та ефективною. Ідея ж толерантності спілкування ґрунтується на багатьох чинниках, найважливішим серед яких є засвоєння риторичних умінь і навичок[1].

На сучасному етапі розвитку освіти риторика включено до навчальної програми старшої школи. Компетентності переконливого мовлення, практичне впровадження підвищення риторичної культури спілкування, дидактичні методи навчання та шляхи їх реалізації при вивченні української мови – ці питання найбільше цікавлять сучасну школу.

Основна мета шкільної риторики – навчання успішному спілкуванню. В основі цього навчання лежать закони, що дають можливість збагнути лінгводидактичні завдання практичної риторики в старшій школі, а саме: концептуальний, закон моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, закон ефективної комунікації та системно-аналітичний. Особливу увагу слід приділити мовленнєвому закону з цілою системою комунікативних якостей мовлення. Це такі, як: правильність, виразність, ясність, точність, багатство, образність, стислість, доцільність.

Освітню цінність риторики вбачаємо і у її світоглядних засадах, пропагуванні й утвердженні високої духовної й етичної моралі українського народу, патріотичному спрямуванні (етос), організації системної мисленнєво-мовленнєвої діяльності (логос), здатності формувати адекватну ситуації мовну поведінку (пафос) і задовольняти потребу громадянина й суспільства в ефективних засобах українськомовного спілкування. Риторичні знання і вміння, набуті старшокласниками, сприяють становленню людини як цінної для

суспільства особистості, успішному її входженню в соціум, професійному зростанню, гармонізації особистісного й суспільного діалогу[2,4].

Сучасна освітня система в плані риторичної підготовки учнів ґрунтується на трьох основних засадах: особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному. Визначальною ознакою особистісно орієнтованого підходу є створення умов для особистісного розвитку учня – ратора. Компетентнісний підхід спрямовує на формування й розвиток у старшокласників риторичної компетентності, що вміщує в себе знання, вміння, ставлення, досвід діяльності. Комунікативно-діяльнісний підхід зорієнтований на створення умов для мисленнево-мовленнєвої діяльності в різних ситуаціях спілкування.

Забезпечуючи процес оволодіння риторичними вміннями, доцільно використовувати такі підходи до організації навчання: власне риторичний, комунікативно-ситуативний, когнітивний, лінгвокреативний. При формуванні риторичної компетентності особливе місце посідає принцип стимулювання мотивації особистості, а також принцип міжпредметних зв'язків, гармонізуючого діалогу, педагогічного дискурсу з урахуванням національних традицій красномовства, лінгвокультурологічний принцип, принцип навчальної співпраці та інші.

Метою теоретичної підготовки старшокласників є оволодіння основами красномовства й елементами практичної риторики. Цей компонент включає в себе засвоєння відомостей про розділи риторики, види красномовства, типи промов, жанри публічного мовлення, структуру виступу та правила успішного мовлення. Учні повинні засвоїти базові поняття, терміни, правила красномовства, навчитися сприймати й інтерпретувати, аналізувати тексти різних типів, жанрів і стилів мовлення. Практичний компонент полягає в навчанні прийомам переконливого мовлення з урахуванням форм, стилів і жанрів мовлення. Важливою складовою практичної риторики є формування вмінь виступати з промовою, дискутувати, правильно будувати діалог, вести полеміку. При оволодінні риторичною майстерністю доцільно використовувати такі практичні методи: метод вправ, метод риторичного аналізу тексту, конспектування, тесту, метод проекту. Серед комунікативних методів перевага надається дискусії, діалогу, методу «кейс», рольовій грі, моделюванню комунікативної ситуації. Особливо важливою є робота з текстом. Тут знаходить вияв тріада: мета, предмет, ситуація висловлювання. Текст – це певна риторична поведінка в певній комунікативній ситуації[4,92].

Серед завдань риторичного змісту можливі такі:

- Складіть та озвучте діалог на тему: «Поради Дейла Карнегі при підготовці до виступу» [3].
- Прокоментуйте висловлювання Цицерона: «Найкращим оратором є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає їм насолоду, і справляє на них сильне враження».
- Змодельуйте комунікативну ситуацію на тему: «Багато говорити і багато сказати – не одне і те саме» (Софокл).
- Складіть пам'ятку учасника диспуту.
- Знайдіть у висловлюванні тезу і докази. Наведіть власні переконливі аргументи.

- Складіть і запишіть план виступу на тему: «Бізнес – це вміння спілкуватися».

У старшій школі учні повинні самостійно обирати комунікативні теми, визначати їх зміст, добирати цікаві, переконливі аргументи на захист своєї позиції (у тому числі і з власного життєвого досвіду), складати усні та письмові висловлювання різних типів і жанрів мовлення. Вони повинні вміти висловлювати особисту позицію, готувати і виголошувати виступ, складати та розігрувати діалог до запропонованої ситуації. Учні старшої школи повинні знати вимоги до гарного і правильного мовлення, використовувати формули мовленнєвого етикету.

Форми навчально-риторичної роботи на уроці повинні бути різноманітними та цікавими. Упродовж кожного заняття школярі вчать не просто спілкуватися, а й виступати перед аудиторією, моделювати мовні ситуації, аргументувати, виконувати різноманітні комунікативні ролі (мовця, активного співрозмовника, слухача, опонента тощо). Продуктивними формами є ораторські хвилинки, комунікативні тренінги, риторичні презентації, диспути, що сприяють розвитку мистецтва спілкування. У процесі такої риторичної роботи важливо показати учневі старшої школи, що спілкуватися, переконувати, правильно формулювати думку, впливати на слухачів, виступаючи перед аудиторією – під силу кожному. Це сприятиме розвитку в учнів цілісних особистісних компетентностей: культури мислення, мовлення, поведінки, культури спілкування.

Сучасні посібники з вивчення риторики та підручники для старшої школи крім основ знань надають практичні поради, тексти та вправи для комунікативних тренінгів. Наприклад, посібник «Мова наша – українська» (автори: Л.І. Мацько, О.М.Семенов та ін.) (див.Рис.2.) містить систему вправ і завдань, розроблених на засадах дослідницького навчання з урахуванням комунікативно-діяльнісного підходу[5]. Він цікавий тим, що кожний новий розділ починається комунікативною розминкою. Автори пропонують теми для розмов, що спрямовані на вироблення в учнів навичок усної культури мовлення, розвитку вміння виступати перед аудиторією.

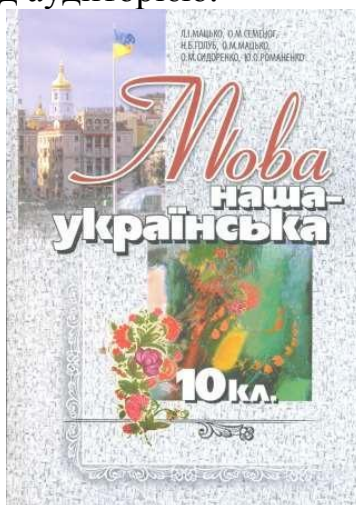

Рис.2. Посібник «Мова наша – українська»

Кінцеве завдання педагога – навчити учня спілкуватися на трьох рівнях:

- комунікативному (обмін інформацією);

- інтерактивному (взаємодія мовців);
- перцептивному (сприймання, розуміння й оцінювання).

Ставлячись до учня як до цілісної особистості, яка мислить, відчуває, здатна передбачати наслідки своїх мовленнєво-комунікативних дій, а також враховуючи опрацьовані засади навчання практичної риторики у старшій школі, можна досягти значних освітніх результатів.

Список використаних джерел

1. Вікіпедія/Риторика (Електронний ресурс) Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Риторика.
2. Голуб Н.Б. Теоретико – методичні засади навчання риторики. – К, 2009. – 38 с.
3. Дейл Карнегі. Як здобувати друзів і впливати на людей, – КМ – БУКС, 2017. – 128 с.
4. Методика навчання риторики в школі: Навчальний посібник. – К, 2014. – 194 с.
5. Мова наша – українська: Навчально – методичний посібник для вчителя/ Л.І.Мацько, О.М.Семиног, Н.Б.Голуб та ін./За ред. Л.І.Мацько. – К, 2011. – 512 с.

Максименко Надія Василівна, учитель української мови і літератури Золотоніської загальноосвітньої школи І-ІІІ № 6 Золотоніської міської ради Черкаської області

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті порушені проблеми риторизації сучасного уроку української мови. Автор закликає усвідомити, що загальноосвітня школа покликана забезпечити ефективну підготовку мовної особистості учня, сформулювати його риторичну компетентність. У роботі наводяться дидактичні прийоми з власного досвіду вчителя.

Останнім часом українська освіта у школі переживає вже який етап реформування. Це спричиняє зміну акцентів мети навчання в старших класах загальноосвітніх закладів. Спостерігаємо істотні зміни до програм, зокрема велика увага спрямована на курс риторики. Виникла потреба у практичному спрямуванні мовного курсу, піднесенні мовленнєвої культури учнів.

Чому така зацікавленість у риторичних знаннях? Рівень мовленнєвої культури в сім'ї, школі, суспільстві невпинно падає. Зупинити цей процес і покликати курс практичної риторики в старших класах загальноосвітньої школи.

Риторика разом з досягненнями лінгвістики, культури мовлення, розвитку зв'язного мовлення, психології, філософії, етики відкриває великі можливості

перед школярами у дорослому житті. Згадуємо тут філософію і етику, бо, крім лінгводидактичних засад практичної риторики, треба ще навчити дітей не використовувати свою майстерність на шкоду суспільству.

Хоч зі школи відразу не виходять письменники, представники ЗМІ, політики, та кожній людині знадобляться навички сприймання і передачі інформації, вміння висловити свою думку, виступити на зборах, створити допис до газети чи інтернетресурсу.

У 9-11 класах у дітей при вивченні української мови, літератури та історії формується переконання, що ораторське мистецтво в українській культурі таке ж давнє, як світ, і завжди актуальне, як повітря.

Згадуємо про це, вивчаючи «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, «Слово о полку Ігоревім» невідомого автора, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, біографії та твори Феофана Прокоповича, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Довженка, Олеся Гончара...

На уроках української мови учні одержують знання, передбачені програмою, про історію ораторського мистецтва, види красномовства, вимоги до публічного виступу, редагування тексту, створення текстів різних мовленнєвих жанрів, тощо. Важливо при цьому використовувати набуте із стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури.

Перше, з чого треба почати ще в середній ланці, навчити виразно читати текст та спостерігати над мовленнєвою поведінкою. Потім-аналізувати власний виступ, створювати доповіді, повідомлення, реферати, діалоги, промови... Робота це складна і відповідальна. Трапляються невдачі (це залежить від інтелектуального тла класу, правильної мотивації), а бувають зоряні спалахи, якими вчитель пишається і демонструє як зразок наступним поколінням.

Так, у 11-му класі, готуючи дітей до виступу, розповідаю, що з «Історії Русів» відомо, як Богдан Хмельницький звертався з полум'яною промовою до реєстрових козаків, котрі припливли на човнах разом із Барабашим під Жовті Води, щоб битися на боці поляків. Пристрасний гетьман переконав людей стати під українські стяги. Пропоную проникнутися духом епохи і спробувати відтворити промову...У безмірі води знайшлася перлина. Ось промова, яку, звичайно ж, створив обдарований учень.

Слово Богдана

Помисліть, брати і друзі,
Помисліть і розсудіть...
Чи ж тільки пивом у руці
Та салом з цибулею жить?!
Чи злотими можна змірять
Дніпра-ріки глибину?
Це ж треба: ляхами повірить
(Печаль на мою сивину)!
Чи зможе карась на пательні
Забити вам степу дух?
За кривди і муки пекельні
До помсти клич уже вщух?
Поки голова на плечах,
Подумайте, розсудіть:

Як після такого зречення
Нащадком у вічі глядять?
Озброїлись супроти кого?
Шаблями кого сікти?
Кругом ворожа облога.
То як треба нам себе наректи?
Барабашевими слугами?..
Холопами полячні?..
Що здобували потугами,
Зруйнуємо в маячні?
Браття єдиновірні!
Так вас зову і звав.
Козак і попихач покірний...
Такого ще світ не знав.
Вкраїна моїми вустами
Вас просить, блага, велить:
Єднаймося під корогвами
Єдиного ворога бить!
Одна у нас віра й Вітчизна.
Той думка єдна хай одна:
Волі чи слави і тризни
Випиймо чашу до дна!

Для формування риторичних умінь і навичок треба заохочувати учнів до самостійних спостережень над текстами письменників, журналістів, ораторів. На їх прикладах вивчати виражальні засоби риторики, аналізувати тропи і риторичні фігури. Потім самим створювати невеликі описи. Найбільше зацікавлення у дітей викликає завдання: створи твір-мініатюру на тему: «Я-ранок», «Я-дощ», «Я-вікно», «Я-сонце». Пропонуючи такий вид роботи, обов'язково читаю те, що створила сама.

Я-яблуня

Ще недавно шуміла крона
І від яблук в очах мигтіло,
А тепер тільки чорній вороні
Є до мене в завію діло.
Прилітає, сіда на голову
І каркоче свої новини.
Як в березовім гаї здорово-
Гріють подруги білі спини.
В яворини із явором хлопчик,
Заздрять їм аж в Карпатах буки,
А мені тільки сірий горобчик
Диха часто в замерзлі руки.
Час від часу хазяїн тупоче
Круг мого нахолого тіла
Так колись-от сокиру наточить –
І до райського саду душа полетіла...

А ось – дитяча творчість, оптимістична і мрійлива.

Я-ранок

Люблю з'являтися несподівано.

Торкаю гілку шипшини: «Прокидайся, соловейку!». Розтуляю очі ромашкам, василькам, нагідкам і чорнобривцям. Роблю компліменти трояндам і жоржинам. Мені раді жаби на ставку і косар у лузі, корова, схожа на квасольку, і бабуся з сапою...

Люблю заглядати у вікна високих будинків і присадкуватих хат. Ось тут спить дівчина. Вона ніколи мене не бачить, бо прокидається пізно. Я часто стукаю їй у шибку краплями дощу, позичаю у сонця промінчик і лоскочу їй щоку. Спить...

А за цим розчиненим вікном сидить хлопець. Він задумливо дивиться на яблуню з обважнілими плодами і щось дрібно пише на папері. Сьогодні – про мене! Гарно. Зігрів душу. І чого та дівчина так довго спить?...

Інколи співпраця вчителя і учня на уроці, як бачите, виходить за межі обов'язкової програми та перехрещується з іншими предметами, позакласною роботою. Та це добре, бо головна мета учителя – розкрити особистість, залучити до творчої діяльності.

При вивченні практичної риторики в старшій школі не треба забувати і про рольові ігри, що орієнтують на життєві ситуації, аналіз прикладів з риторики, тобто через активні форми навчальної комунікації йдемо до правильних мовленнєвих дій.

Отже, на уроках української мови, факультативах, спецкурсах, поетичних гуртках (а все це успішно діє в нашій школі) треба пробудити інтерес учнів до проблем риторики. Учитель повинен бути освіченим, творчим, зацікавленим у справі, яку робить, щоб школярі навчилися відходити від завчених фраз, розвивати творчі здібності, сприяти формуванню риторичної особистості.

Список використаних джерел

1. Голуб Н.Б. Теоретико – методичні засади навчання риторики. – К, 2009. – 38 с.
2. Абрамович С.Д. Риторика: навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240 с.
3. 2.Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с
4. Мова наша – українська: Навчально – методичний посібник для вчителя/ Л.І.Мацько, О.М.Семиног, Н.Б.Голуб та ін./За ред. Л.І.Мацько. – К, 2011. – 512 с.

*Пилипенко Людмила Андріївна,
учитель української мови та літератури
Смілянської загальноосвітньої школи
I-III ступенів №10 Смілянської міської ради
Черкаської області*

РОЗВИТОК РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування риторичної особистості старшокласника через компетентнісний підхід. Описано формування риторичної компетентності старшокласників у процесі навчання української мови. Окреслено підходи до мовної освіти, принципи, на основі яких формується риторична компетентність учнівської молоді, приділено увагу системі методів навчання, завданням риторичного змісту.

Сучасна освіта України спрямована на розвиток національно свідомих, духовно багатих і комунікативно активних громадян. Як відомо, найважливішим засобом спілкування людини є мова, відповідно до цього кожна особистість має вправно володіти словом, вдало і грамотно виражати власні думки у вербальній формі. У сучасному світі школа покликана забезпечити ефективну підготовку мовної особистості учня, сформуванню його риторичну компетентність, комунікативну культуру, ораторські знання і вміння. Саме тому весь процес вивчення української мови має підпорядковуватися основній меті – навчити учнів правильно, змістовно і комунікативно доречно створювати власні висловлювання, свідомо сприймати чужі висловлювання, вдало входити у процес комунікації, успішно його здійснювати і завершувати.

Перед учителем-словесником стоять завдання: «Які риторичні відомості вивчати?», «Як зробити урок риторично спрямованим?», «Як організувати учнів, щоб процес навчального спілкування охопив увесь учнівський колектив?», «Як заохотити і залучити до активної комунікативно-риторичної діяльності більшість учнів класного колективу?», «Які традиційні та інноваційні методи використати?». Якщо врахувати все це, то актуальним стає дослідження риторизації сучасного уроку української мови, розроблення його змісту і технологій проведення.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі формування риторичної компетентності, свідчить, що окремі питання риторичної освіти школярів розкрито в працях вітчизняних учених (О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, А. Нікітіної, Г. Шелехової та ін.). М. Пентилюк слушно зазначає: "на заняттях з риторики в старших класах необхідно вчити школярів відходити від стандартних завчених фраз, розвивати творчі здібності, розумно поєднувати роботу над усним і писемним мовленням, урізноманітнювати види робіт та їх тематику, створювати ситуації, наближені до реальних умов, що сприятиме формуванню риторичної особистості" [5, с. 18]. Але проблема формування риторично компетентної особистості потребує подальшого вивчення й обговорення. Відкритим залишається питання: як реалізувати компетентнісний підхід до риторичної підготовки в шкільному курсі української мови, щоб учень, опанувавши цей курс, міг відчувати себе більш успішним мовцем.

Як учитель української мови ставлю перед собою завдання виробити в учнів вміння прогнозувати риторичні стратегії, що передбачають формулювання відповідей на такі запитання: 1. Для чого я буду це говорити? Потрібно чітко визначити комунікативні цілі і мету виступу, уявити результат, якого прагне оратор. 2. Кому я буду говорити? Важливо охарактеризувати аудиторію за

кількісними, віковими, гендерними, соціально-культурними показниками, за рівнем обізнаності, підготовленості, толерантного ставлення до мовця. 3. Що найважливіше у власній промові? Розробити тему виступу, виділити мікротеми, дібрати і згрупувати інформаційний змістовий матеріал, сформулювати основні положення виступу. Засвоєння риторичних відомостей і формування відповідних умінь та навичок здійснюється у процесі використання традиційних та інноваційних методів навчання, нових форм навчальної діяльності і сучасних засобів навчання. Особливу роль у навчанні риторики надаю методу вправ, обов'язковим елементом яких має бути занурення у навчальну ситуацію спілкування і виконання в її межах різнотипних завдань: виразно прочитати прозовий чи віршований текст, зробити комунікативний, риторичний, композиційний аналіз тексту, охарактеризувати чуже висловлювання, зімітувати процес прийняття рішень, аргументувати власну позицію, розв'язати проблему чи конфлікт, переконати співрозмовника, налагодити контакт з аудиторією, привернути увагу аудиторії тощо.

На мою думку, рівень риторичної підготовки учня залежить від формування й розвитку його риторичної компетентності, яка є показником високого рівня комунікативної компетентності носія мови.

Серед принципів формування й розвитку риторичної компетентності на уроках використовую такі: принцип внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків у навчанні; принцип текстоцентризму; лінгвокультурологічний принцип; принцип персоналізації в навчанні; принцип стимулювання різноманітної мотивації особистості (пізнавальної, мовно-естетичної, соціокультурної, креативної, текстотворчої, комунікативної, лідерства); принцип комунікативної ситуативності; принцип навчальної співпраці та ін. Переконана, що ці принципи орієнтують учня на риторичний розвиток мовної особистості.

Особливості цілей і змісту формування й розвитку риторичної компетентності потребують адекватної системи методів навчання. На уроках під час вивчення теми «Риторика» я використовую такі методи: метод визначення й пояснення понять, метод "ключові слова", метод вправ, метод риторичного аналізу тексту, метод конспектування, метод тестів, метод проектів, метод риторичної інтерпретації образу оратора, метод виразного читання, метод "позначки", метод переказування, метод художнього перекладу, метод "сенкан", метод придумування історій, метод проектів, метод дискусії, метод діалогування, метод "кейс", метод рольової гри, метод моделювання комунікативних ситуацій тощо. Розвиток компетентності відбувається в самій діяльності – для того, щоб утілити цю ідею в практиці навчання риторики, потрібно пропонувати учням завдання риторичного змісту, серед них інтелектуально-мовленнєві, комунікативні, самоорганізаційні, наприклад: 1. Порівняйте запропоновані вчителем два тексти. Поясніть, за допомогою яких виражальних засобів кожному автору вдалося створити риторичний ефект. 2. Складіть і озвучте діалог-рекламу цікавій книжці, яку б ви порадили прочитати своїм друзям. 3. Уявіть, що вам потрібно підготувати виступ на тему "Афоризм – як бджола: в ньому і золотистий мед, і отруйне жало" (Кармен Сільва). Складіть і запишіть план виступу.

Процес формування риторично компетентних старшокласників на уроках української мови має складатися з кількох пов'язаних етапів, серед них –

підготовчого, комунікативного й контрольного-рефлексійного. На підготовчому етапі учні усвідомлюють специфіку риторики, опановують необхідні теоретичні відомості, знайомляться з різними зразками риторичних текстів, здійснюють риторичний аналіз текстів, розширюють власну лінгвокогнітивну картину світу, аналізують відеофрагменти мовленнєвої поведінки й т. ін. На комунікативному етапі – виконують комунікативно-ситуативні й риторичні завдання, використовуючи різні стратегії усного мовлення і письма в мовленнєвих ситуаціях, беруть участь у рольових іграх, виступають з доповідями, презентаціями, ведуть живі діалоги, обмінюються думками, активно дискутують. Оскільки рівень загального й предметного розвитку учнів різний, то результати формування їх як компетентних риторів неоднакові. Відповідно необхідним у риторичній підготовці є контроль-рефлексійний етап – післякомунікативний (підсумковий), що забезпечує контроль і оцінювання рівня сформованості складників риторичної компетентності, самоконтроль і редагування навчальної поведінки, зокрема мовленнєвої, передбачає самоаналіз учнем навчальної діяльності й набутого рівня власного красномовства. Учителі-словесники повинні пам'ятати, що контроль і рефлексія навчальних досягнень учнів як риторичних особистостей проводяться не лише на підсумковому етапі навчального процесу, а супроводжують кожний етап для постійного вдосконалення системи роботи з риторичної підготовки. Поточні, тематичні й підсумкові контрольні оцінки показують динаміку навчальних результатів, фіксуються в журналі та риторичній папці учня. Передбачені в моделі контроль і оцінювання навчальних досягнень школярів здійснюються за певними критеріями. Зокрема, мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-мовленнєвий, комунікативний, особистісно-організаційний критерії характеризуються низкою показників: наявність потреби вивчати риторику, займатися риторичною діяльністю, потреба в саморозвитку риторичних здібностей; духовно-ціннісна орієнтація; текстотворчі вміння, практичне володіння різними типами, стилями, жанрами мовлення, уміння виконувати риторичний аналіз тексту, аргументувати думку, висловлювати своє емоційно-інтелектуальне ставлення, робити самостійні висновки, здатність знаходити оригінальні шляхи розв'язання проблемних комунікативних завдань, здатність переконливо впливати на слухачів, доцільно поєднуючи мовно-виражальні і невербальні засоби спілкування, уміння визначати комунікативні цілі, планувати виступ (текст), ефективно використовувати різні прийоми 14 ефективного мовлення в ситуаціях спілкування; усвідомлення відповідальності за результати власної риторичної діяльності тощо. Отже, умовою ефективного формування риторичної компетентності учнів є така навчально-методична модель, яка ґрунтується на трьох основних підходах до освіти: особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному. Водночас важливе значення в цій моделі мають специфічні підходи до організації навчання: комунікативно-ситуативний, власне риторичний, когнітивно-герменевтичний, лінгвокреативний. Формування й розвиток риторично компетентних учнів – складний педагогічний процес, у якому необхідно врахувати мотиваційний, пізнавально-емоційний, інтерпретувальний, мовленнєво-комунікативний, креативний, самоорганізаційний аспекти навчальної діяльності. Ці аспекти важливо передбачити в процесі моделювання системи риторичної підготовки

школярів та під час упровадження її в практиці українськомовної освіти. Навчально-виховна система, побудована відповідно до окресленої моделі, дає змогу учням мотивовано здобути практичний риторичний досвід і підвищити рівень риторичної вправності.

Освіта – це чи не найважливіший інститут формування майбутнього, адже саме школи й університети формують конфігурацію свідомості майбутніх поколінь, і пом'якшення негативних наслідків шалених темпів цивілізаційного розвитку у зв'язку з цим стає одним із головних її завдань, цілком інноваційних як за формою, так і по суті. А риторика сприяє загальному розвитку особистості, спирається на багатство духовного світу учня, формує риторичні вміння і навички, спрямована на активність у суспільному житті.

Список використаних джерел

1. Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навчально-методичний посібник / Олександр Михайлович Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 180 с. 2.
2. Голуб Н. Практичний аспект риторизації процесу навчання української мови і літератури в школі / Ніна Борисівна Голуб // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 1. – С. 11–16.
3. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія / Лідія Іванівна Мамчур. – Умань, 2012. – 449 с.
4. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / [за ред. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
5. Нищета В. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема / Володимир Нищета // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : [частина II]. Луганськ, 2010. – № 22(209). – С. 93–98.
6. Ораторське мистецтво : навчальний посібник / [за ред. Н. П. Осипової]. – Харків, 2007. – 141 с. 7. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики збірник статей / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

*Поплавська Таміла Леонідівна,
учитель української мови і літератури
Текучанська філія Ладизжинської
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Уманської районної ради
Черкаської області*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** Стаття містить відомості про лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі як цілісної функціональної системи української мови. У статті аналізується важливість набуття риторичних умінь і навичок учнів старшої школи на засадах компетентнісного підходу. Стаття може бути корисною викладачам риторики, усім, хто прагне самостійно підвищити рівень знань з мистецтва красномовства.*

Головна мета риторичної освіти сьогодні – це формування і виховання носіїв змістовного, переконливого і правильного мовлення. У сфері ділового спілкування, у сфері зв'язків із громадськістю та й у повсякденному житті чи за будь-якої іншої потреби виступити публічно людина повинна вміти говорити не лише красиво, а й переконливо, влучно, багато, піднесено. З огляду на це

загальне уявлення про риторику як науку необхідно формувати ще в школі. Для дітей важливим є уміння будувати комунікативно доцільне, змістовне, виразне висловлювання, що має бездоганне мовне оформлення.

Зміст шкільного курсу української мови відображає ідеї концепції «Нова українська школа» і має на меті розвиток у старших школярів ключових та предметних компетентностей, особливо комунікативної, що досягається також шляхом оволодіння учнями мовленнєвими уміннями, зокрема, риторичними.

Слід зазначити, що риторична компетентність є показником високого рівня комунікативної компетентності носія мови, адже вона ґрунтується на сформованих комунікативних уміннях і навичках, пов'язаних із дотриманням норм українського мовленнєвого етикету, із вихованими естетичними смаками, з уміннями й навичками в усіх видах мовленнєвої діяльності. Тож сьогодення потребує від учителя-практика творчого підходу з одного боку й деякої прагматичності та раціоналізму з іншого. Закономірно, що риторично компетентного учня може сформувати риторично компетентний учитель, який доцільно використовуватиме специфічні підходи до організації навчання, щоб забезпечити належний рівень риторичної підготовки особистості. Також володіння технікою професійного мовлення – обов'язкова передумова ефективної діяльності педагога.

Важливою умовою ефективного формування риторичної компетентності учнів є така навчально-методична модель, яка ґрунтується на трьох основних підходах до освіти: особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному. Водночас важливе значення в цій моделі мають специфічні підходи до організації навчання, зокрема, риторичний.

Формування й розвиток риторичної компетентності учнів – складний педагогічний процес, у якому необхідно врахувати мотиваційний, пізнавально-емоційний, мовленнєво-комунікативний, креативний, самоорганізаційний аспекти навчальної діяльності. Ці аспекти важливо передбачити в процесі моделювання системи риторичної підготовки школярів. Формування умінь і навичок має складатися з кількох пов'язаних етапів – підготовчого, комунікативного й контрольного-рефлексійного. На підготовчому етапі учні осмислюють специфіку риторики, опановують необхідні теоретичні відомості, знайомляться з різними зразками риторичних текстів, здійснюють риторичний аналіз текстів, аналізують відеофрагменти мовленнєвої поведінки й т. ін. На комунікативному етапі – виконують комунікативно-ситуативні й риторичні завдання, використовуючи різні стратегії усного мовлення і письма в мовленнєвих ситуаціях, беруть участь у рольових іграх, виступають з доповідями, презентаціями, ведуть жваві діалоги, обмінюються думками, активно дискутують. Шкільний словесник має пам'ятати, що контроль і рефлексія навчальних досягнень учнів як риторичних особистостей проводяться не лише на підсумковому етапі навчального процесу, а супроводжують кожний етап для постійного вдосконалення системи роботи з риторичної підготовки.

Опанувавши наведені механізми реалізації риторичної компетентності, учні зможуть ефективно взаємодіяти в природних ситуаціях спілкування на трьох взаємопов'язаних рівнях: комунікативному, ознакою якого є обмін інформацією, інтерактивному, що характеризується взаємодією носіїв мови, та

пізнавальний, який передбачає сприймання, розуміння й оцінювання мовцями один одного.

Не слід забувати й про те, що формування комунікативних та риторичних навичок відбувається в тісному зв'язку з роботою над культурою мовлення, яке повинно відзначатися усіма позитивними комунікативними якостями – правильністю, точністю, логічністю, доказовістю, доцільністю, виразністю, різноманітністю вжитих мовних засобів. Зважаючи на усну форму викладу, окремі з них для оратора особливо важливі. Правильність визначається дотриманням норм літературної мови, порушення яких сприймаються як вимовні, лексичні, фразеологічні, граматичні помилки і, отже, засвідчують невисокий культурний рівень оратора. Точність виявляється у чітких формулюваннях, у вживанні слів у повній відповідності з їхнім значенням. Логічність вимагає таких мовних конструкцій, які відповідають змістові думки, не допускають двозначного тлумачення. Доказовість залежить від конкретизації висловлених думок, чіткості сформульованих висновків. Доцільність досягається тоді, коли промовець враховує рівень підготовленості слухачів, добирає такі мовні засоби, що не спричиняють ніяких труднощів для сприймання змісту. Виразність є наслідком добору слів і виразів, які найбільш яскраво передають висловлювані думки. Це здебільшого емоційно-експресивні засоби, наприклад, стилістично забарвлені слова, поєднання антонімів в одній фразі, риторичні звертання і питальні речення, попарно з'єднані сполучником однорідні члени речення, лаконічні безсполучникові речення, в т. ч. у складі фразеологізмів, засоби суб'єктивної оцінки як вияв особистого ставлення оратора до висловлюваного. У більшості видів публічних виступів, за винятком суто ділових, важлива й образність: абстрактні поняття, закони, висновки, цифровий матеріал в усному висловлюванні сприймається важко. Яскраві порівняння, образи художньої літератури, крилаті вислови сприяють усуненню цієї перешкоди. І навпаки, слід всіляко уникати зайвих слів, штампів, канцеляризмів, які утруднюють сприймання, викликають негативну емоційну реакцію.

В усних висловлюваннях повинні гармонійно поєднуватися елементи розмовної і книжної мови. Цим забезпечується змістовність виступу, його простота і доступність. Промовцеві слід мати на увазі, що не завжди те, що добре у писемному мовленні, є прийнятним в усному. Скажімо, багатокомпонентні складні речення сприяють повному вираженню різноманітних зв'язків між фактами і явищами дійсності, але в усному висловлюванні вони недоцільні, бо погано сприймаються на слух. Замість них варто вживати окремі речення простішої будови.

З метою увиразнення публічного висловлювання в ньому можуть знайти застосування усі ті засоби, що вживаються в художніх текстах. Це, зокрема, тропи: порівняння, епітети, метафори, уособлення, гіпербола (перебільшення), літота (применшення), іронія, а також стилістичні фігури – повтор окремих слів чи речень, анафора (однаковий початок кількох фрагментів), епіфора (однаковий кінець), синтаксичний паралелізм (однакова будова двох чи кількох речень), градація (кілька однотипних за семантикою або синтаксичною роллю слів, словосполучень чи частин складного речення, які ніби підсилюють одне одного і сприяють більшій емоційності вислову). Усний виступ виграє і від доречного використання таких синтаксичних

структур, побудованих на основі ритмомелодики фрази, як період чи парцеляція.

Суттєву роль відіграє й інтонація – збільшення чи зменшення сили голосу, підвищення чи пониження його, більші чи менші паузи з метою виділення якоїсь частини висловлювання, зміна темпу залежно від важливості певного елемента змісту.

Список використаних джерел

1. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа. – 2003. – 311с.
2. Палихата Е. Я. Уроки рідної мови. Елементи практичної риторики. 10 – 11 класи: книга для вчителя / Е. Я. Палихата. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан. – 2002.– 86с.
3. Пентилюк М. І. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. / М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт. – 2011. – 366с.
- 4.Сагач Г.М.Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Навчальний посібник. – К.: Зоря. – 2003. – 255с.
5. Ораторське мистецтво : навчальний посібник / [за ред. Н. П. Осипової]. – Харків. – 2007. – 141 с.
6. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики збірник статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт. – 2011. – 256 с.
7. Когут О.І. Основи ораторського мистецтва: Практикум/ О.І.Когут. – Т.: Астон. – 2005. – 296с.
8. Косянчук С.В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам?// Вивчаємо українську мову і літературу/ С.В. Косянчук. – Х.: Основа. – 2010. – № 34. – С. 7-14.

*Маранська Ірина Андріївна,
учитель української мови та літератури
Городищенського економічного ліцею
Городищенської райради Черкаської області*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНЯ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті окреслено шляхи формування комунікативної компетентності особистості в процесі соціалізації. Розглядаються можливості освоєння технік публічного мовлення та підготовка до виступу

Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена.

Ф. Вольтер

Кожна людина прагне вміти правильно та вільно говорити, що дає можливість встановлювати та підтримувати хороші стосунки з іншими людьми та досягати успіху в різних сферах життя. Оскільки потребою сучасного суспільства є якісне й ефективне українськомовне спілкування, важливо формувати мовленнєву компетентність особистості. Становленню людини як цінної для суспільства особистості, фаховому зростанню її, гармонізації особистісного, професійного й суспільного діалогу, спрямованості освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей, як того вимагає Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти сприятимуть риторичні знання і вміння.

Історія науки риторики пам'ятає приклади як на п'єдестал влади й слави підіймала геніїв і мудреців, як давала натхнення і задоволення, утішала чи окрилювала. Ця ж історія свідчить, наскільки залежить риторика від рівня свободи й демократії в суспільстві, від розвитку культури й духовності, як у різні періоди влада слова замінюється владою зброї. Однак перемагає все ж таки мудрість, сила, добро і краса Слова.

У XVIII столітті особлива увага приділялася диспутам та творчим роботам різних жанрів. Головним завданням кожного учня було не тільки написання творів, а вміння їх проголошувати. Риторика розглядалась як універсальна наука про слово і життя. Феофан Прокопович був найяскравішим представником даної науки. Відомий оратор ставив високі вимоги до можливостей, знань і мовних умінь промовців, оскільки вбачав основне призначення риторики формувати суспільну думку.

Риторика – це і захист інтересів країни, її авторитету, своєї Батьківщини, увічнення її історії, захист православної віри, заохочення молоді до патріотичних подвигів. За Ф. Прокоповичем, надзвичайно важливим для оратора є вміння додержувати відповідності між стилем, ділом і часом [1; 12]. Істотною ознакою стилю має бути відповідність між словесним вираженням, предметом промови, ситуацією, почуттями оратора і настроями слухачів. Саме тому риторика інтегрує в собі знання з таких дисциплін, як філософія, логіка, психологія, лінгвістика, етика, сценічна майстерність, літературознавство. Вміння виголосити політичну чи ювілейну промову, привітання чи побудувати монолог з фахової проблематики і його виголосити, аргументовано дискутувати, вести цікаву бесіду чи діалог, ненав'язливо підтримувати розмову або невимушено вийти з неї – цьому вчить нас відомий оратор. Як і кожную науку, риторику треба вчити, нею треба оволодівати. Наступні ритори втілили в життя багато ідей Феофана Прокоповича, але чимало з них ще чекають своїх дослідників.

Аналіз експериментальних програм для учнів старшої школи з риторики свідчить, що спеціалісти (С.Іванова, С. Мінеєва, О. Юніна) виділяють кілька етапів навчання школярів риторики з метою досягнення запланованого ними рівня володіння мисленнєво-мовленнєвою та комунікативною діяльністю.

Кінцевою метою навчання риторики є формування в учнів таких умінь:

- вести бесіду на побутові, політичні, ділові філософські, історичні та інші теми, які входять до кола культурної, компетентної людини; слухати й чути

співрозмовника, ставити запитання в адекватній формі, коректно, етично подавати репліки, вступати до розмови, доповнювати й розвивати тем бесіди, аргументовано заперечувати співрозмовникові з проблеми;

- брати участь у дебатах з проблеми, в якій опонент є достатньо компетентним, висловлювати свої думки й судження за нормами літературного мовлення на рівні строго регламентованих вимог до виступу;
- брати участь у дискусіях, суперечках, зберігати усі риторичні, логічні, етико психологічні закони, правила; послідовно й доказово відстоювати власні погляди, якщо вони спрямовані на конструктивне розв'язання проблеми;
- виступати перед аудиторією з невеликою за обсягом монологічною промовою (різною за жанром) на доступну тему, коригувати її зміст, обсяг залежно від ситуації;
- вільно викладати свої думки у статті;
- висловлювати оцінки, переконання, коментарі стосовно жанру, керуючись законами риторики;
- проникати у задум чужого письмового чи усного мовлення, розрізнити його внутрішній зміст і глибинні цілі, тобто ефективно читати й слухати, давати риторичну оцінку прослуханого виступу чи тексту;
- мати розвинене мовне чуття, інтуїцію оратора;
- розуміти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства [4; 82].

Навчаючи учня, вчитель готує його стати в майбутньому конкурентоспроможною особистістю, успішною на ринку праці. Для цього необхідно достойно пройти своє перше випробування – ЗНО. Завдання з розгорнутою відповіддю вимагає застосування вмінь формулювати й обстоювати власну позицію, аргументувати, наводити приклади для підтвердження своїх міркувань, робити висновки, логічно й послідовно викладати думки у зв'язному тексті. Результатом виконання такого завдання є створення власного висловлення (письмової роботи) з викладом свого ставлення до наведеного твердження чи окресленої проблеми.

Написання учнями власного висловлення спрямовується на виявлення вміння та застосовування практично мовних і літературних знань, вміння формулювати думки, зіставляти різноманітні факти й відомості, оцінювати життєві явища, вільно, комунікативно, доцільно користуватися мовними засобами. Тож важливе значення має навчання надійних, гнучких та ефективних способів вироблення вмінь і навичок засобами мови обстоювати власну позицію, осмислювати й аргументувати її, водночас бути щирими, емоційно привабливими. Це можливо завдяки освоєнню техніки публічного мовлення, етапів виступу, майстерності аргументувати її, правил ведення дебатів.

Дебати (фр. *debat*) — чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми. Цей різновид публічної дискусії учасники дебатів спрямовують на переконання в своїй правоті третьої сторони, а не одне одного [7; 230]. Вони створюють потенціал для розвитку думки, інтелекту, сприяють виробленню в учнів умінь формулювати власні судження, залучають до активного навчання.

Види дебатів з літератури

Текстові дебати. У процесі таких дебатів здійснюється контроль за якістю читання. Кожна група має довести правильність чи хибність сформульованого в темі твердження, використовуючи тільки цитати.

Дебати на основі літературознавчого аналізу. За такої форми проведення уроку учні повинні продемонструвати добру орієнтацію в тексті, уміння самостійно аналізувати окремі сцени, порівнювати образи, виявляти знання історичного контексту доби, в яку був написаний твір.

Літературно-критичні дебати. Цей вид дебатів на основі раніше вивчених статей відомих українських критиків. Учні обстоюють тут не свій погляд, а точку зору одного з авторів.

Проблемні дебати. Особливістю їх є те, що під час підготовки й проведення учні повинні залучити всі відомі їх джерела, які стосуються певної теми. Цей вид дебатів складний, бо охоплює значний обсяг матеріалу, потребує тривалої підготовки та консультації вчителя.

Швидкісні дебати, або міні-дебати. Кожен учасник може поставити опонентові тільки два запитання. При цьому велика тема ділиться на підтеми [3; 22].

Дебати вирішують наступні задачі

1. Навчальні. Сприяють розширенню світогляду, закріпленню, актуалізації накопичених раніше знань, оволодінню новими знаннями, вміннями.
2. Розвивальні. Сприяють розвитку інтелектуальних, лінгвістичних якостей, творчих здібностей. Дебати розвивають логіку, критичне мислення, дозволяють сформулювати системне бачення проблеми, наявність взаємозв'язків подій і явищ, різних їх аспектів.
3. Виховні. Сприяють формуванню морально-світоглядної позиції, громадянських якостей і навичок життєдіяльності в демократичному суспільстві.
4. Соціалізуючі. Залучують до норм і цінностей громадянського суспільства, адаптують до умов сучасного суспільства, сприяють формуванню культури спілкування, здатності працювати в команді, терпимості до різних поглядів і точок зору, толерантності [5].

Дебати сприяють не тільки накопиченню знань, а й розумінню глибини та складності матеріалу, який вивчається. Підготовка до дебатів вимагає опрацювання великого обсягу інформації, і він набагато більший того мінімуму, що пропонує навчальна програма.

Навчальний результат самостійного пошуку на етапі підготовки до дебатів проявляється не тільки в нарощуванні нової інформації, а й у взаємонавчанні за рахунок добування кожним додаткової інформації, в оволодінні учнями первинними дослідницькими навичками. Розвивальний ефект етапу підготовки виявляється в активній допитливості, пізнавальному інтересі дітей, в оволодінні дослідницькими методами мислення. Його велике діагностичне значення полягає в тому, що чітким і незаперечним показником глибокого засвоєння знань і творчого розвитку особистості стає позитивний результат самостійного творчого пошуку [5].

Дебатна технологія може допомогти підготувати ерудованих, із високою культурою, із гнучким мисленням, цілеспрямованих, упевнених, вільних від стереотипів громадян. А також успішно впоратися із відкритою частиною ЗНО з

української мови – створення власного висловлення яке є дискусійним і вимагає аргументованого доведення.

Розвиток комп'ютерних технологій став початком відродження мистецтва публічного виступу. Сьогодні ми живемо в світі де слова та емоції, з якими їх говорять, можуть поширитися по світу за лічені хвилини. Хороша промова потужніша за будь-який писаний текст може запалити аудиторію, змінити її світогляд. Слово писане має лише одну грань — слово ж мовлене є багатогранним. Ми чуємо тембр голосу спікера, реагуємо на емоції. До того ж ми маємо можливість поєднувати слова з відео та музикою та показувати в хорошій якості за допомогою смартфона все, що можна сфотографувати та передати.

Відкрила нову сторінку в сучасній риториці відома щорічна конференція TED (абревіатура від англ. *Technology Entertainment Design*; Технології. Розваги. Проекти). Конференція TED відома своїми лекціями (TED Talks), які спочатку були зосереджені на технологіях, розвагах та дизайні, але згодом їх доповнили також природничі науки, мистецтво, освіта, культура, бізнес, глобальні проблеми та теми, що формують наше майбутнє [8].

Протягом останніх років промови TED набули великого резонансу і зробили вагомий внесок у розвиток публічних промов. За кілька хвилин лідери бізнесу, мистецтва і науки доносять свої ідеї до мільйонів слухачів. Сумні лекції і доповіді змінилися дотепними виступами.

Ми переконані, що цей досвід і принципи роботи можуть слугувати міцним фундаментом для удосконалення навичок мистецтва публічного виступу в старшій школі. Дітям важливо донести, що ідеї, які дійсно могли б вирішити серйозні проблеми, часто залишаються непоміченими через те, що їх талановитим авторам бракує досвіду та впевненості під час публічних виступів.

Сьогодні на уроці в старшій школі ми повинні оновити риторику для потреб нової епохи, намітити шлях до нового мистецтва виступу. Досвід TED останніх років може у цьому допомогти. Спікери намагаються поширювати свої ідеї виголошуючи стислі й ретельно підготовлені промови. Щороку перегляди TED досягають мільярдів.

Майже кожна людина відчувала страх публічного виступу. Нам дуже важлива думка інших людей, адже ми соціальні істоти. Нам потрібна чужа прихильність, повага й підтримка. І нам здається, що виступ може істотно вплинути на наш соціальний статус — як позитивно, так і негативно. Втім, страх можна зробити перевагою — стимулом ретельно підготуватися до виступу [9].

У ХХІ столітті вчити публічного виступу треба в кожній школі. Досягти високого рівня комунікативної компетентності – це особливе завдання, що повинно здійснюватися впродовж навчання української мови та літератури. У добу нових технологій мусимо відродити мистецтво говорити і зробити його основним елементом освіти заради успішної соціалізації сучасної особистості.

Список використаних джерел

1. Грищенко Т. Б. Риторика: Навчальний посібник - К.: НАУ, 2006 р.
2. Деркач Л. Дебатна гра-важливий чинник розвитку риторичної культури / Л. Деркач // Дивослово. - 2015. - № 4 ст. 2-7

3. Криворотенко О. Елементи дебатних технологій на уроках літератури / О. Криворотенко // Дивослово. - 2013. - № 6 ст. 22-24
4. Культура мовлення педагога: практикум з розвитку україномовної компетентності педагогічних працівників у післядипломній освіті: навч.-метод. посіб. / Л.Я. Набока, Л.Т. Ніколенко, К.М. Старченко; за наук. Ред.. В.І. Пуцова, М.І. Скрипник.- К.:2010.- 180 с.
5. Імжарова З. Дебати як педагогічна технологія. [Електронний ресурс] / Режим доступу: goo.gl/kAGK5fcontent
6. Основи культури і техніки усного мовлення. Випуск 1/ С.І. Дорошенко. – Х.: Вид. група «Основа», 2013. – 144с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип.10 (119)).
7. Сучасний словник української мови: /За заг. ред. д-ра філол. Наук. Проф. В.В. Дубічинського. - Х.: ВД «Школа», 2009.- 1008с.
8. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://m.smart.kyivstar.ua/books/41561>
9. Як подолати страх публічних виступів. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-39357448>

*Строкань Наталія Василівна, завідувач
методичним кабінетом відділу освіти
Золотоніської міської
ради та виконавчого комітету учитель української
мови та літератури Золотоніської
загальноосвітньої I-III ступенів №3*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** Стаття «Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі» висвітлює питання формування риторичних умінь старшокласників на уроках української мови. Зокрема особлива увага звершається розкриттю питання «класична риторика» та виробленню різних видів риторичних умінь в учнів.*

Одна з головних функцій української мови – комунікативна, тобто спілкування. Публічний виступ дає змогу людині не лише виражати, утверджувати себе, а й одночасно впливати на інших. Красномовство – це велика сила, що сприяє змінювати світ та реалізувати власну волю. А наукою про красномовство, ораторське мистецтво є риторика.

Вивчення риторики на уроках української мови у старших класах є вкрай важливим складником освітнього процесу, адже риторика привчає говорити гарно, доречно та цілісно. Учні, які не мають риторичних умінь, не можуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати власні думки та переконувати інших.

Кращому засвоєнню риторики та формуванню риторичних умінь в учнів сприяє використання педагогами методичних рекомендацій лінгводидактів Н.Голуб, М.Пентилюк, лінгвістів О.Волкова, Л.Мацько та інших.

У шкільному курсі вивчення української мови чільне місце займає класична риторика. Класична риторика – це наука про загальні способи переконання у вірогідному чи можливому, що побудовані на чіткій системі логічних доведень, майстерність та мистецтво віднаходити ці способи і користуватися логікою аргументації [1.39]. Інші вчать, висловлюючись на певну тему, дотримуватися певних етапів від появи ідеї до виголошення промови та одержання певного результату, а саме:

- вибору ідеї та постановці мети;
- добору і розташуванню матеріалу;
- втіленню змісту у мовні форми вираження;
- тренування пам'яті та запам'ятовування;
- виступу публічному оголошення промови;
- самооцінці (успіхи та невдачі).

Завдання вчителя-словесника - формувати риторичні уміння. Вони є:

- комунікативними;
- психологічними;
- візуальними.

Риторичні уміння становлять складову комунікативної компетенції учнів. Риторичні уміння – це здатність мовця здійснювати планомірну підготовку до міжособистісного, групового або масового спілкування й досягати усвідомленого, ефективного впливу на слухача [2.132].

Комунікативні уміння – це уміння, що формують здатність розв'язувати засобами сучасної літературної мови і предметних знань та умінь ті чи інші завдання у різних сферах і ситуаціях спілкування [3,5].

Мовленнєвміння

– це здатність динамічного комбінування мовних навичок відповідно до мети й умов комунікації.

Текстові вміння дають змогу «конструювати текст незалежно від стилю і жанру й визначаються як уміння зв'язно, логічно, послідовно викладати думки відповідно до норм сучасної мови [4,97].

Риторичні вміння допомагають учням усвідомлено впливати на аудиторію за допомогою мовлення в групі людей та колективі.

Основа класичної риторики становить публічний виступ (етапи підготовки виголошення аналізу), а головна класифікаційна ознака для визначення риторичних умінь старшокласників – правильний вибір етапів роботи над публічним виступом. Традиційно обираються такі етапи:

- інвестиція (винайдення думок);
- диспозицію (логічне їх розташування);
- елокуцію (мовне оформлення думок);
- елоквенцію (прикрашення думок, надання їм вишуканості, естетичної приваби і оригінальності);
- меморію (запам'ятовування написаного);
- рефлексію (аналіз і самоаналіз). [4,101]

При цьому особлива увага звертається на :

- логос(єдність думки і слова);
- етос(висока мораль мовця і мовленого ним слова);
- пафос(відповідне емоційне оформлення промови);
- тонос(використання усталених мовних) [4,103].

Вчителі-словесники у практиці використовують методичні рекомендації Н.Голуб. Вона пропонує певні групи риторичних умінь. Використання цих груп дозволяє уникнути повторювань у певних групах. Практикуються наступні групи риторичних умінь:

- докомунікаційні;
- комунікаційні;
- післякомунікаційні.

Докомунікаційні уміння полягають у виробленні в учнів навиків роботи психологічно комфортне й успішне спілкування з аудиторією і будувати з нею гармонійні стосунки; вміло обирати тему виступу; формулювати мету; аналізувати, класифікувати, структурувати та систематизовувати матеріал; збирати потрібні аргументи; прогнозувати реакцію аудиторії на виступ; використовувати мовні засоби як прийом зацікавленості слухачів; зберігати інформацію впродовж певного часу.

Комунікаційні уміння передбачають вміння учнів тримати аудиторію; володіти нею; орієнтуватись в часі; правильно обирати тональність, жести, міміку; орієнтуватись в різних непередбачуваних ситуаціях.

Післякомунікаційні уміння вимагають від учнів вміння критично оцінювати власний виступ; переключатися на інші види діяльності вироблення навиків; роботи висновки з допущених помилок та вдосконалювати свій ораторський стиль.

Усі три групи умінь (*докомунікаційні, комунікаційні та післякомунікаційні*) є, як зазначає Н.Голуб, «нерозривним цілим, бо без надбання одного, інше не є можливим до опрацювання»[24,92].

Група докомунікаційних риторичних умінь є базовою. Щоб сформувати ці уміння необхідна належна позитивна атмосфера спілкування. Доречно використовувати прийом бесіди з учнями, тоді вони зможуть відкрити спілкування, що буде чудовим підґрунтям для подальшої роботи. Можна використати і «прийом моделювання ситуації», що сприятиме створенню позитивного настрою для роботи аудиторії. Ці уміння є ефективними на початку уроку на етапі мотивації.

Комунікаційні риторичні уміння розвиваються на всіх етапах уроку, крім систематизації та узагальнення. Тут ефективними будуть проблемно-пошукові методи та завдання творчого характеру які передбачають формування в учнів зв'язного мовлення, виховують особистість.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб в учнів сформувати такі вміння:

- вміння етично вести бесіду;
- вміти слухати і чути співбесідника;
- коректно вести діалог;
- вміло брати участь у дебатах;
- вміти вести монолог;
- вільно викладати думки у письмовій формі;
- давати власну оцінку та робити коментарі.

Засвоєння навчального матеріалу відбувається активніше, коли вчитель і учень співпрацюють. Адже спілкування сприяє вмінню детально і коротко, але зрозуміло передавати зміст почутого, прочитаного, гарно висловлювати свої думки та орієнтуватися в інформаційному просторі.

Таким чином, лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в 10-11 класах загальноосвітніх шкіл відіграють ключову роль, адже вони сприяють виробленню найбільш продуктивної системи роботи на уроках, яка буде сприятливою не тільки для формування риторичних та комунікаційних умінь, а й розвитку старшокласників.

Список використаних джерел

1. Голуб Н.В., «Про роль практичної риторики в діяльності вчителя-словесника»/Н.Б. Голуб/ Освіта Донбасу. – 2007. –№1(120) – с.39.
2. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі/Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси: Брама – Україна,2008.- С.132
3. Голуб Н.Б. Викладання практичної риторики в 10-11 класах /Н.Б.Голуб/ Українська мова і література в школі. – 2002 – №4, с.5
4. Голуб Н.Б. Викладання риторики майбутнім учителям-словесникам /Н.Б. Голуб/ вісник Глухівського державного педагогічного університету.-2006.- Вип.7. – С.97,101,103.
5. Мацько Л.І. Українська мова 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. Профільний рівень/Укладачі: Л.І.Мацько, О.С.Семиног – К:Грамота,2011,С.25.
6. Шелехова Г.Т. Українська мова 10-11 класи. Програма для професійного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, академічний рівень/Укладачі: Г.Т.Шелехова, В.І.Новосолова, Остаф. – К.:Грамота,2011.–178с.

*Коваль Надія Антонівна, учитель
української мови і літератури
Городищенської загальноосвітньої
школи І- ІІІ ст. №2 Городищенської
районної ради
Черкаської області*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ РИТОРИКИ

Анотація. Основна мета статті полягає в дослідженні специфіки формування українськомовної риторичної компетентності старшокласників та

опис

структурно-змістових компонентів знань, умінь та навичок учнів загальноосвітніх шкіл.

Значення навичок красномовства у життєдіяльності людини, зважаючи на її соціальний характер, складно переоцінити. З давніх часів саме оратори були рушійною силою своїх суспільств і своєю діяльністю забезпечували просування нових ідей, фокусували увагу людської спільноти на нагальних проблемах. Здавна відомо, що найяскравіше особисті якості людини виявляються в процесі її мовлення. «Заговори, щоб я тебе побачив», – пропонував незнайомцеві давньогрецький філософ Сократ, який вважав, що найважливішим у людини є не її зовнішність, а духовна сутність. Аналогічно мислить і наш народ: «По одягу зустрічають, а по розуму проводжають», – відзначається в одному із прислів'їв.

Сучасний підхід до мовної освіти потребує всебічного розвитку компетентної особистості, що забезпечується особистісно орієнтованим підходом до навчання. Головною метою сучасної школи є формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості, яка вміє комунікативно виправдано й грамотно послуговуватися мовою в різноманітних ситуаціях, створення умов для розвитку й самореалізації школярів. Саме тому, щоб молодь змогла якнайповніше розкрити власні потенційні можливості, оптимізувати особисту діяльність, пропонується опанувати короткий курс риторики.

На думку Н.Голуб, комунікативна компетентність належить до ключових, тобто таких, що мають особливе значення в житті людини, тому її формуванню варто приділяти ретельну увагу [1, с.52]. Формування комунікативних умінь і навичок засобами риторики починається в школі й має бути зорієнтоване на виховання творчої, критично мислячої особистості. Проблему риторизації навчального процесу, формування риторичних умінь і навичок учнів розглядали у своїх наукових доробках Н.Голуб, О.Горошкіна, Т.Ладигенська, Л.Мацько, С.Омельчук, М.Пентилюк, Г.Сагач, Л.Скуратівський та ін. Дослідники зазначали, що риторика стимулює мовлення учнів, розвиває їх комунікативні й розумові здібності, сприяє формуванню мовленнєвої креативності, культури спілкування старшокласників.

Сьогодення вимагає сформувати таку особистість, яка б уміла грамотно будувати своє висловлювання, зрозуміло передавати зміст почутого, прочитаного, міркувати над поставленою проблемою, аргументувати власні думки, переконувати інших. Тому важлива роль у розв'язанні проблеми формування в учнів риторичних умінь і навичок належить вправам. Н. Голуб зазначає, що в навчанні риторики особлива роль відводиться методу вправ. Дослідниця класифікує вправи з риторики:

- підготовчі вправи, які спрямовані на формування умінь психологічно налаштувати себе на успішний виступ, визначати тему виступу, формулювати мету, тезу, моделювати аудиторію, добирати й опрацювати матеріал;

- тренувальні вправи, що сприяють тренуванню дихання, голосу, дикції, інтонації, пам'яті; відпрацюванню жестів і міміки; формуванню навичок виголошувати промови частинами й повністю;

•творчі вправи, які спрямовані на формування умінь і навичок композиційно, логічно й стилістично правильно будувати текст виступу, використовувати елементи зацікавлення аудиторії; оригінально оформлювати логічну схему тощо;

•аналітичні, що розвивають аналітичне мислення, формують уміння й навички риторичного аналізу тексту чи його частин, аналізу конкретної ситуації, публічного виступу [1, с. 3].

Методика навчання риторики учнів старших класів профільної школи передбачає обов'язкове врахування їхніх вікових, психологічних особливостей і механізмів мовлення. Формування риторичної компетенції школярів старшої школи не може здійснюватися без аналізу психологічних засад, оскільки вся діяльність людини формується на психологічній основі. Науковці дійшли висновку, що риторика стимулює мовлення учнів, розвиває їхні комунікативні й розумові здібності; вивчення риторичних відомостей на уроках української мови сприяє формуванню мовленнєвої креативності, культури спілкування учнів.

Культура спілкування ґрунтується на риторичних знаннях і риторичних вміннях, що формуються як у процесі опанування відповідних тем, так і в процесі використання цих знань і вмінь у реальній комунікативній діяльності. Загальною умовою якісної мовної підготовки учнів старших класів має стати опора на теорію мовленнєвої діяльності та психологічну теорію діяльності. Урахування вчителем цих закономірностей дозволить підвищити мотивацію навчальної діяльності, ефективно використати й активізувати зв'язок мовлення та мислення.

Мовлення оратора повинне мати такі характеристики:

- ✓ правильність (володіння нормами літературної мови);
- ✓ виразність (комунікативна якість мовлення, завдяки якій здійснюється вплив на емоції та почуття аудиторії);
- ✓ ясність (якість мови, що забезпечує адекватне розуміння сказаного);
- ✓ точність (комунікативна якість мови, яка виявляється у використанні слів уповному співвідношенні з її значенням);
- ✓ стислість;
- ✓ доречність (співвідношення слів і виразів, цілей і умов спілкування, тієї чи іншої аудиторії) [6].

Нині, в умовах становлення демократії, вміння переконливо говорити набуває особливого значення, оскільки від нього залежить вибір правильних рішень у законодавстві, у бізнесі, у виробництві, в суді, в освіті, в політиці, в банківській сфері – всюди, де розв'язання проблем здійснюється колегіально і все залежить, в кінцевому рахунку, і суспільний прогрес в цілому, від чіткості, доказовості, обґрунтованості пропонованого способу подолання тієї чи іншої суперечності. Уміння змістовно, доказово, гарно говорити необхідне кожному громадянину України заради примноження національного й особистого блага. Тому кожна із тем, що пропонується під час вивчення практичної риторики, складається з теоретичного матеріалу, у процесі опрацювання якого учні набувають практичних навичок, а також подаються й суто практичні вправи. Особливої уваги заслуговують вправи, спрямовані на вироблення навичок публічного мовлення й рекомендовані для самостійного систематичного

виконання. У результаті навчальний матеріал набрав теоретично-практичного характеру.

Ретельної попередньої роботи. потребує публічне мовлення, особливо такі його жанри, як доповідь, промова. Промова в риториці – це цілісне утворення, побудоване за певними правилами й має цілеспрямований характер [2, с. 18].

Значення промови в риториці висвітлює А. Михальська, яка стверджує, що гарна промова – «це промова розумна», однак не просто розумна, а «спрямована до істини й прекрасна своєю структурою й логікою, своєю впорядкованістю», «промова не нейтральна стосовно моралі, тобто добра й правдива» [4].

Оригінальність промови, на думку З. Куньч, – це властивість публічного виступу, що полягає в самобутності її побудови, використанні риторичних засобів, у неповторній манері поведінки оратора тощо. Оригінальність – важлива риса творчості оратора. Вона полягає у сміливості думки й схожості бачення життя, у новаторстві, в умінні серед бурхливого потоку явищ дійсності й подій підмітити і яскраво змалювати ніким раніше не помічені, але важливі факти, показати їх у новому, цікавому аспекті [3, с. 179].

Підготовка промови передбачає кілька етапів:

1. Обдумування та формулювання теми, встановлення кола питань, які вона охоплює.

У процесі вибору теми й визначення мети П. Сопер радить ораторам для контролю ставити перед собою такі запитання:

- ✓ Чи дійсно ця тема цікавить мене і може викликати в мене інтерес?
- ✓ Чи достатньо я знаю з цієї теми й чи можу заручитися достатніми даними?
- ✓ Зможу я укластися у відведений час?
- ✓ Якщо я хочу переконати, то чи впевнений щиро я сам?
- ✓ Чи будуть відповідати моя тема й мета рівневі знань, інтересам і планам слухачів? [5, с. 156].

2. Добір теоретичного та фактичного матеріалу.

На цьому етапі важливо не просто знайти й опрацювати матеріал, а глибоко його осмислити, визначити головне й другорядне, інтегрувати основні положення з кількох джерел. У разі потреби виклад матеріалу потрібно зробити доступним, переробити його, пристосувати до умов та рівня слухачів. Слід вибирати найяскравіші приклади, які добре сприймаються на слух, подумати про використання наочності або технічних засобів.

У методичній літературі визначені основні джерела, з яких можна черпати нові ідеї, цікаві відомості, факти, приклади, ілюстрації. До них належать офіційні документи; наукова, науково-популярна література; довідкова література: енциклопедії, словники, статистичні збірники, таблиці, бібліографічні покажчики; художня література; статті газет і журналів; радіо й телепередачі; результати соціологічних опитувань; власні знання й досвід;

особисті контакти, бесіди, інтерв'ю .

Готуючись до лекції, доповіді, потрібно обов'язково робити відповідні записи прочитаного. Д.І. Менделєєв говорив, що знайдена, але не записана думка – це знайдений і втрачений скарб.

3. Складання плану, тобто визначення порядку розташування окремих частин тексту, їх послідовності та обсягу.

Слід пам'ятати, що у пунктах плану перелічуються основні мікротеми тексту. Кожен пункт має бути коротким, чітким, відповідати змісту виділеної частини.

На різних етапах підготовки виступу складаються різні за метою й призначенням плани.

Так, після вибору теми виступу рекомендується скласти попередній план. Він відображатиме власне рішення оратором теми виступу, його підхід до проблеми.

Після того, як вивчено літературу, продумано тему, зібрано фактичний матеріал, складається робочий план.

Під час його написання необхідно виділити найсуттєвіші й найголовніші питання й визначити їх послідовність. Складання робочого плану допоможе краще продумати структуру виступу. Робочий план може мати кілька варіантів, тому що в процесі роботи над виступом він уточнюється, скорочується чи розширяється.

Характерною особливістю робочого плану, як і попереднього, є те, що він цінний для самого оратора, тому його пунктами бувають не тільки закінчені речення, але й незакінчені, а також словосполучення і навіть окремі слова.

На основі робочого плану оратор складає основний план, що містить питання, які висвітлюватимуться у виступі. Він пишеться не стільки для оратора, скільки для слухачів, щоб полегшити процес сприйняття.

Формулювання пунктів основного плану повинне бути надзвичайно чітким і ясним. Цей план повідомляється слухачам після оголошення теми виступу чи під час повідомлення мети.

4. Складання тексту виступу.

Текст – це повний розгорнутий виклад матеріалу з обраної теми. Виклад краще проводити дедуктивним методом, йдучи від загального положення до часткового докладного його розкриття. Можна обрати й індуктивний шлях, коли на основі конкретних положень підводимо слухачів до засвоєння головної думки. Текст має чіткий поділ на вступ, основну частину та висновки.

Учені багатьма експериментами довели, що краще всього засвоюється й запам'ятовується те, що дається на початку і в кінці виступу.

Від того, як оратор почав говорити, наскільки йому вдалось зацікавити аудиторію, багато в чому залежить успіх виступу. Невдалий початок знижує інтерес слухачів до теми, значення її для цієї аудиторії, формулюється мета виступу, коротко викладається історія проблеми.

Досвідчені оратори радять починати виступ із цікавого прикладу, приказки, прислів'я, крилатого виразу, гумористичного зауваження.

У вступі може бути використана цитата, яка заставляє слухачів замислитися над словами оратора, глибше осмислити висловлене.

Ефективний засіб завоювати увагу слухачів – запитання до аудиторії. Вони дозволяють ораторові стимулювати аудиторію до активної розумової праці.

Кінець промови повинен закруглити її, тобто пов'язати з початком.

У висновку підводяться підсумки сказаного, робляться висновки, ставляться перед слухачами конкретні завдання, що випливають із змісту виступу.

Якщо перші слова оратора повинні привернути увагу слухачів, то останні покликані посилити ефект виступу.

Добре продуманий вступ і незвичайний висновок ще не забезпечують успіху. Буває, що оратор оригінально почав свій виступ, зацікавив слухачів, але поступово їх увага слабне, а згодом і зникає. Перед лектором стоїть важливе завдання – не тільки привернути увагу слухачів, але й зберегти її до кінця виступу. Тому найбільш відповідальною є основна частина ораторського виступу.

Дуже важливо для виступу – дотримання логіки, послідовності розвитку думки, стрункості у викладі матеріалу.

Одне з найважливіших запитань, що виникають під час підготовки до публічного виступу, – обов'язково чи ні попередньо скласти письмовий текст виступу. Ця проблема сягає своїм корінням глибокої старовини.

Античні теоретики ораторського мистецтва вважали писання єдино правильним способом підготовки виступів. Цицерон, наприклад, стверджував, що потрібно якомога більше писати. «Лише за допомогою писання можна досягти легкості виступу», – запевняв ритор Квінтіліан.

Існує і діаметрально протилежна точка зору. Так, загально визнаний майстер судового мовлення А.Ф.Коні говорив: «Я ніколи не писав промов попередньо і дозволю собі як старому судовому діячеві сказати молодим діячам: не пишіть промов задалегідь, не витрачайте часу, не розраховуйте на допомогу цих створених у тиші кабінету рядків, що повільно лягають на папір».

Щоправда, ці слова адресовані судовим ораторам, а от початківцям він дає іншу пораду: «Ще краще – написати виступ і, ретельно відпрацювавши його в стилістичному плані, прочитати вголос. Письмовий виклад виступу дуже корисний лекторам-початківцям і тим, що не мають навичок до вільного і спокійної о мовлення».

А між іншим підготовка письмового тексту має ряд переваг:

- а) написаний виступ можна перевірити, виправити;
- б) його можна показати товаришам, дати переглянути спеціалістові, домагаючись таким чином покращення змісту;
- в) написаний виступ легше запам'ятовується й довше утримується в пам'яті;
- г) текст виступу дисциплінує оратора, дає змогу уникнути повторів, неточностей, мовленнєвих помилок.

5. Запам'ятовування тексту

Не варто розраховувати на те, що текст можна буде прочитати. Такий виступ, як правило, не принесе промовцю успіху, оскільки не буде безпосереднього контакту із слухачами. Але якщо текст великий за обсягом, то краще виступати, спираючись на написаний текст. Це додає впевненості оратору.

Багато досвідчених ораторів радять виступати з опорою на текст. Що це значить? Написаний текст виступу слід добре осмислити, проаналізувати, виділити основні частини, підкреслити основні положення виступу, проставити номери, виділити прізвища, назви, статистичні дані і т.п.

Система позначок і виділень може бути різною (пряма, хвиляста, пунктирна лінії; обведення в квадрат, круг; римські, арабські цифри; використання різних кольорів).

Таким текстом легко користуватися під час виступу. Достатньо глянути на сторінку, щоб встановити хід викладу думок, знайти потрібний матеріал.

Мрією багатьох ораторів залишається уміння виступати перед аудиторією без записів. Наступним етапом у досягненні цього буде детальний конспект. Він відрізняється від тексту тим, що у ньому виступ записаний не дослівно, а коротко, зазначено лише деякі текстові моменти:

- 1) перша фраза чи навіть 2-3;
- 2) кінцівка (2-3 фрази);
- 3) найбільше вагомí формулювання;
- 4) цитати, цифрові дані, власні назви.

Вищий клас публічного виступу – промова без усяких папірців.

Слід мати на увазі, що у оратора не завжди є можливість для попередньої підготовки виступу. Інколи на засіданнях, нарадах, зборах тощо доводиться виступати експромтом, тобто створювати текст у процесі його виголошення.

Імпровізовані виступи, як правило, добре сприймаються аудиторією, встановлюється живий, безпосередній контакт зі слухачами. Однак недоліками тут можуть бути: невмотивовані відступи; недостатнє висвітлення проблеми; не завжди точні формулювання; мовленнєві помилки.

Тому не випадково французи кажуть, що кращий експромт той, який добре підготовлений. Імпровізація можлива лише на базі великих і міцних знань. Експромт буває вдалим, коли він підготовлений усім минулим досвідом оратора. Він можливий лише у людини, що має великий запас знань і володіє необхідними риторичними навичками і вміннями.

Отже, курс риторики покликаний дати учням міцні знання основораторської майстерності, сприяти формуванню умінь і навичок в усіх її розділах: у виборі теми, збиранні матеріалу; плануванні, композиції, використанні засобів мови, фігур, правильності, виразності мовлення. Тому, якщо ми ставимо за мету навчити старшокласників ефективно спілкування, за якого комунікант досягає своєї мети (переконати, аргументувати, заспокоїти тощо), особливо продуктивним є використання методів і прийомів навчання риторики: риторичного аналізу усних і письмових відповідей, риторичних задач, риторичних ігор.

Список використаних джерел

1. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики / Н. Б. Голуб // Українська мова та література. – 2011. – № 6. – С. 2-8.
2. Безменова, Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Наталья Александровна Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.
3. Куньч, З. Риторичний словник / З. Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 342 с.

4. Михальская, А. К. Русский Сократ: лекции по сравнительно-исторической риторике : учеб. пособие для студентов гуманитар. фак-тов / Анна Константиновна Михальская. – М. : Akademia, 1996. – 192 с.

5. Сопер, П. Основы искусства речи : пер. с англ. / Сопер Поль. – 2-е испр. изд. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 416 с.

6. Юнина, Е. А. Общая риторика: (Современная интерпретация) / Е. А. Юнина, Г. М. Сагач. – Пермь : ЗУУНЦ, 1992. – 195 с.

*Чаплинська Раїса Іванівна,
учитель української мови і
літератури
Дубіївської загальноосвітньої
школи I-III ступенів Черкаської
районної ради Черкаської області*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Анотація. *Стаття присвячена проблемі вивчення розвитку риторики як науки і мистецтва. У статті проаналізовано підходи до вивчення практичної риторики у старшій школі. Визначено особливості розвитку риторичної майстерності серед школярів. Визначено чинники, які впливають на розвиток майстерності слова, а саме опанування учнями різних способів діяльності.*

Ключові слова: практична риторика, оратор, красномовство, ораторське мистецтво.

Найвища радість на землі – це спілкування. Людина майже ніколи не залишається сам на сам із собою, і навіть тоді, коли поруч із нею нікого немає, вона подумки звертається до когось або чогось. Немає професії, яка не потребувала б спілкування. Отже, життя людини пов'язане безпосередньо зі спілкуванням. За ствердженням спеціалістів, людина вимовляє за день близько 30 тисяч слів.

Без мови неможливо вести ділові контакти, опанувати професію, розповісти про почуття й емоції. Щоб мовлення людини було виразним, зрозумілим і точним, слід збагнути суть науки, в основі якої – мистецтво спілкування. Цю науку називають риторикою.

Шкільна риторика – це філологічна дисципліна, що формує в учнів навички ефективного спілкування у різних життєвих ситуаціях. Мета цієї науки – навчити успішно спілкуватися, орієнтуватися в ситуації спілкування, щоб обрати відповідно до неї слова, тон, манеру поведінки [1;4].

Формування гармонійно-розвиненої особистості без інтелектуально-естетичного впливу мови неможливе, у якій би сфері суспільно-виробничої діяльності не реалізовувала себе сучасна людина.

Уміння виголосити політичну промову чи ювілейне привітання, побудувати розгорнутий монолог із фахової проблематики та його виголосити, ненав'язливо підтримувати розмову й зацікавити співрозмовника і до того ж не

лиш самому відчувати задоволення, а й дарувати його іншим, бездоганно опановувавши мову, маючи гарне мовлення, – цьому вчить риторика.

Чи важливо опановувати основи риторики кожної людини? Як говорити, щоб тебе почули? У кого можна вчитися мистецтв красномовства? Риторика – це наука про способи переконання, різноманітні форми здебільшого мовного впливу на аудиторію. Словники літературознавчих термінів визначають це поняття як науку красномовства. Риторика – це теорія ораторського мистецтва, наука й водночас мистецтво переконуваної комунікації.

Здавна відомо, що найяскравіше особисті риси людини виявляються в процесі її мовлення. «Заговори, щоб я тебе побачив», – пропонував незнайомцеві давньогрецький філософ Сократ, який уважав, що найважливішим у людини є не її зовнішність, а духовна сутність. Аналогічно мислить і наш народ: «По одягу зустрічають, а по розуму проводжають», – відзначається в одному з прислів'їв. Саме тому, щоб люди змогли якнайповніше розкрити власні потенційні можливості, оптимізувати особисту діяльність, їм пропонується опанувати курс риторики [2, 20].

В основі риторики лежить, безумовно, наука, і не одна, а ціле їх гроно. Ще славнозвісний давньоримський оратор Цицерон відзначав серед них філософію, психологію, історію, право, логіку, поезику та інші [6, 254]. Але виступ з промовою – це не лише безсторонній виклад наукової інформації, а й мистецьке дійство, що нерідко потребує і поетичних здібностей, і декламаторських, і акторських.

Нині, в умовах становлення демократії, уміння переконливо говорити набуває особливого значення, оскільки від нього залежить вибір правильних рішень у законодавстві, у бізнесі, у виробництві, в освіті, в політиці – одним словом, усюди, де розв'язання проблеми здійснюється колегіально. Усе залежить від чіткості, доказовості, обґрунтованості пропонованого способу подолання тієї чи іншої суперечності. Уміння змістовно, доказово, гарно говорити необхідне кожному громадянину України заради примноження національного й особистого блага.

Варто звернути увагу на результати дослідження М. Пентилюка [3, 24]. Науковець розглядає риторику в єдності зі стилістикою та культурою мовлення. Крім того, він виділив ключові риторичні уміння й навички, якими повинен володіти оратор, а саме:

- уміти критично оцінювати власні висловлення;
- оцінювати текст із погляду мовного оформлення;
- сприймати усні й писемні висловлення;
- використовувати у своїй промові ключові слова й речення.

Проте уроки практичної риторики учитель має реалізовувати в контексті ключових підходів сучасної освіти (компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний), визначених у навчальній програмі. Ключовим підходом навчання практичної риторики в школі є текстоцентричний, оскільки вивчення цього розділу передбачає засвоєння матеріалу, набуття умінь і навичок за допомогою зразків промов видатних особистостей [5, 3]. Політик-оратор, що не спроможний запалити словом маси, приречений на невдачу. Від політика залежить доля суспільства. Релігійний проповідник, що не вміє надихати людей словом, автоматично губить авторитет духовного лідера своєї громади.

Батько, який виховує сина не словом, а ременем, ризикує спровокувати не розуміння, а ненависть.

Отже, і в професійній діяльності людини, і в її повсякденному житті варто використовувати силу слова. «Золотим оратором» публічних виступів може бути лише той, хто має бажання ним стати, хто прагне цього, хто багато над собою працює. На це звертали увагу й американський дослідник Дейл Карнегі та чеський учений Іржі Томан: «Для того, щоб навчитися добре й змістовно говорити, потрібно збагачувати свої знання й досвід, удосконалювати освіту, тобто всебічно розвивати свою особистість».

Уроки практичної риторики визначаються не тільки загальнодидактичними та лінгводидактичними принципами навчання, а й специфічними принципами, визначених з урахуванням змісту та закономірностей діяльності в процесі підготовки учня-оратора, а саме:

- принцип практичного спрямування;
- принцип позитивної педагогічної взаємодії;
- принцип гармонійного діалогу.

Принцип практичного спрямування полягає в тому, щоб створити для учнів комфортні умови з метою удосконалення їхніх комунікативних навичок й умінь. Відповідно, в основі принципу педагогічної взаємодії – доброзичливі стосунки з учнем, оскільки вчитель для учня є авторитетом.

Аналізуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що оптимальна діалогічність на уроках допомагає об'єднати учасників комунікативної взаємодії.

Дуже важливим чинником риторичної культури учнів є опанування ними способів діяльності, спочатку елементарних (аналіз і синтез, порівняння, виділення головного, узагальнення, конкретизація), а також уміннями згортання і розгортання інформації, побудови індуктивних і дедуктивних висновків, висунення гіпотез та їх обґрунтування, формування висновків за аналогією, спростування хибних тез, тобто того, що становить зміст діяльності змістовної лінії тощо.

Підбиваючи підсумки сказаного, слід зазначити, що впровадження практичної риторики в основній школі є важливою проблемою й завданням методичної науки й практики, засобом піднесення ефективності навчального процесу на уроках української мови і літератури, а також важливою умовою піднесення риторичної культури в старшій школі.

Список використаних джерел

1. Денисюк. Л. Починати з поваги до дитини. Наступність при вивченні риторики в загальноосвітній школі: з досвіду роботи / Л. Денисюк. – с. 18-21.
2. Риторична культура вчителя в умовах профілізації / Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О. та ін. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2007.
3. Скуратівський Л. Проблеми практичної риторики в сучасному курсі Л. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 8. – с. 23-26.

4. Українська мова і література в школах України. – 2006 р. – № 7/8.

5. Українська мова і література в школах України. – 2008 р. – №5.

Цицерон М.Т. Три трактати про ораторське мистецтво // Сагач Галина. Риторика. – К. Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 568с.

*Яценко Наталія Іванівна, учитель
української мови і літератури
Дубіївської загальноосвітньої
школи I-III ступенів
Черкаської районної ради*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню формування риторичних умінь і навичок в учнів старших класів. З'ясовано сутність поняття «риторика», з точки зору лінгвістики й лінгводидактики, визначено психологічні чинники формування риторичних умінь і навичок. На сучасному етапі розвитку науки є велика кількість тлумачень поняття «риторика», оскільки вона тісно пов'язана з іншими науками, впливає на процес становлення мовної особистості. У дослідженнях фахівців-практиків утверджується думка, що риторична компетентність є в кожній людині, тобто властива кожному, хто уміє говорити. На жаль, через це риторику часто прирівнюють до звичайної демагогії

Більшість лінгводидактів (Н. Голуб, Г. Грибан, О. Корчова, Л. Нечволод, В. Нищета, М. Препотенська, В. Пруняк, Л. Пруняк, К. Рибалко М. Степанюк) витлумачують риторику в широкому розумінні – красномовство, ораторське мистецтво, що вивчає способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Це потрактування виникло на визнанні риторики як пранауки, яка поруч із філософією, логікою, лінгвістикою, культурологією та іншими науками вивчає й описує закони ефективної мисленнєво-мовної діяльності людини, диктує правила спілкування і сприяє формуванню цілісної особистості [14, с. 31].

Лінгводидакти розглядають риторику як науку, а не мистецтво слова. Так, Г. Сагач у своїй праці визначає риторику як «науку про закони управління переконливою діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності» [23, с. 62]. Науковець аргументує такий підхід тим, що не варто ототожнювати поняття «риторика» й «ораторське мистецтво», оскільки людину можна навчити риторики, тоді як ораторським мистецтвом може оволодіти той, у кого є схильність до цього виду творчості. Крім того, автор визначає риторику як базу, основу, необхідну передумову для розвитку ораторських здібностей. С. Омельчук розглядає систему взаємопов'язаних значень поняття «риторика» через сукупність мовних засобів і мовленнєвої діяльності. Науковець указує на те, що риторика поєднує практичний, академічний і дидактичний аспекти, а тому має три основні значення: – у практичному аспекті – це практика красномовства,

власне ораторське мистецтво; – в академічному – наука про закони красномовства; – у дидактичному – навчальна дисципліна, в якій викладено теорію красномовства [21, с. 54].

На сьогоднішній день риторика – строкатий напрям досліджень. Відповідно, охопити всі її відгалуження дуже складно. Однак можна запропонувати певну типологію сучасної риторики, яка ґрунтується на загальних принципах розуміння предмета цієї дисципліни її представниками. Згідно з цією типологією вирізняють два головні напрями в неориторичі з такими умовними назвами: 1) аргументативна риторика (І. Герасимова, А. Мігунов, Х. Перельман, Д. Уолтон, Ф. Хенкеманс) – спрямована на дослідження способів аргументації, обґрунтування під час публічних виступів; 2) лінгвістична риторика (Р. Барт, Ж. Дюбуа, Ф. Еделін, Ф. Менге, Ю. Лотман) – вивчає функціонування риторичних фігур у мовленні, використання у промовах інших типів знакових систем. У нашому дослідженні розуміємо риторику як науку про переконання засобами мови, як усної, так і писемної, що задовольняє потреби людини в різних сферах діяльності. Оскільки зміст шкільної програми орієнтує на виховання гармонійно розвиненої компетентної особистості, яка спроможна у своїй практичній діяльності застосовувати теоретичну й термінологічну базу науки риторики.

Практична риторика спрямована на міжособистісну комунікацію, а тому тісно пов'язана зі здобутками психології. Науковці потрактовують практичну риторику як «науку успіху», тобто наголошують на тому, що у процесі мовлення ви можете пережити відчуття піднесеності (за умови успішної діяльності та відсутності будь-яких бар'єрів). Саме через те, що процес комунікації активізує як нижчі, так і вищі психічні процеси, науковці намагаються усебічно з'ясувати це питання. В. Дружинін виокремлює категорію «спілкування» як одну з ключових у психології поряд із такими: «особистість», «мислення», «поведінка». Спілкування є предметом дослідження не тільки психології, і через це пропонує дивитися на процес спілкування крізь призму її єдності з діяльністю людини. Ми можемо розглянути спілкування як реалію 17 людських стосунків під час різноманітних видів спільної діяльності людей [22, с. 362–363]. Практична риторика покликана не тільки розв'язувати питання підготовки оратора до промови, а також має на меті полегшити процес міжособистісного спілкування за участі щонайменше двох осіб. Проте зарубіжних теоретиків та практиків передовсім цікавлять процеси впливу засобами мови та мовлення. Р. Крейг, звертаючись до здобутків експериментальної соціальної психології, зазначає, що «наука про комунікацію» теоретизує спілкування як процес вираження, взаємодії та впливу на психологічні механізми, стани та риси людини [15, с. 143]. Під час комунікації в індивіда проявляється спектр когнітивних, емоційних та поведінкових ефектів, на які можна успішно впливати, якщо використовувати здобутки психології та практичної риторики.

Здобутки практичної риторики спрямовані на забезпечення не тільки усної, а й писемної комунікації у багатопрофільних сферах з мультикультурними учасниками, яка має на меті забезпечення зв'язку між респондентами на відстані часу та простору, впливу на співрозмовника, збагачення різноманітних точок зору, розвитку пізнавальних процесів.

Практичний аспект риторики пов'язаний з різними галузями знань, проте сутність його залишається незмінною: озброєння навичками й уміннями

діяльнісно-пошукового, навчально-пізнавального та комунікативного характеру. В. Шуляр розглядає формування риторичної особистості словесника й учня у процесі забезпечення літературної освіти старшокласників. Дослідник наголошує, що необхідно спрямувати розвиток учня на формування в нього культури мислення, мовлення, поведінки, спілкування, виконавської майстерності. У процесі роботи намагаємося розвивати кожен з цих здатностей як систему компетенцій, які мають такі якості: – мислення (самостійність, самокритичність, глибина, гнучкість, оперативність, відкритість, ерудиція); – мовлення (правильність, виразність, точність, ясність, стислість, аргументованість, ємність); – поведінка (коректність, толерантність, конструктивність, ввічливість, невимушеність); – спілкування (дотримання принципів еристики під час наукової полеміки); – виконавська майстерність (правильна дикція, інтонація, доречна міміка, жестикуляція [24, с. 47–48].

Період активного розвитку та формування психічних процесів припадає на час навчання дитини в закладах освіти, тому є багато розвідок методистів та психологів щодо з'ясування окремих проблемних питань. В. Ницета пропонує розглядати формування психічних процесів крізь призму навчальної діяльності, оскільки вони тісно пов'язані із засвоєнням дитиною соціального досвіду [16, с. 88–89]. Здобуваючи освіту, людина проходить процес розвитку, під час якого змінюються психічні властивості та моделі поведінки дитини. На ці процеси можна впливати за допомогою шкільної риторичної освіти, корегувати окремі риси особистості. Таку позицію підтримує М. Галькевич, розглядаючи риторичну підготовку старшокласників через естетико-виховний аспект.

Уроки риторики передовсім мають бути спрямовані на розвиток чуття мови, абстрактного мислення, емоційної пам'яті, продуктивних видів мовленнєвої діяльності. Тобто особистості, яка спроможна підтримати бесіду й відкрита до продуктивного спілкування. В. Ницета наголошує у своїх дослідженнях на тому, що риторична компетентність передбачає володіння якостями особистості, які визначають здатність і готовність до ефективного та оптимального спілкування [17, с. 253]. Саме забезпечення комплексного розвитку психічних процесів та емоційно-вольової сфери школярів, на мою думку, має бути провідним під час навчання практичної риторики в межах вивчення курсу української мови. Слід зазначити, що органічно вплетена в освітню діяльність практична риторика може підвищити якість навчальної діяльності. Риторична діяльність покликана не тільки допомогти учневі засвоїти зразки національної культури спілкування, а також сприяти успішній самореалізації особистості, відкриває учневі нові сторони його характеру та нові горизонти творчої діяльності.

Тому можемо простежити тісний зв'язок між практичною риторикою та психологією, який полягає в тому, що риторика звертається до теорії психології, досліджень, пов'язаних з вивченням особистості, психічних процесів та явищ, емоційно-вольової сфери, тоді коли психологія використовує матеріали практичної діяльності риторів, задля діагностування його як індивідуального носія певних якостей, механізмів впливу на аудиторію (малі та великі групи).

Отже, теорію практичної риторики закладено ще у ХХ столітті, проте активний розвиток відбувається здебільшого за межами України. Лише нещодавно почався період активного осмислення практичної риторики у

розробках українських дослідників. Сучасні розвідки лінгводидактів спрямовані на розробку теоретичних основ навчання практичної риторики в школі з позиції об'єднання досягнень ґрунтується на лінгвістиці, дидактики та психології.

Список використаних джерел

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика : навчальний посібник. Львів : Світ. – 2001. – 240 с.
2. Авраменко О. М. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота. – 2018. – 208 с.
3. Авраменко О. М. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота. – 2019. – 208 с.
4. Глазова О. Плани конспекти уроків практичної риторики в 11 класі. // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 33–41.
5. Голуб Н. Навчання риторики учнів старших класів (матеріали для вчителя). // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 2. – С. 2–8.
6. Голуб Н. Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної освіти. // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 8. – С. 2–8.
7. Голуб Н. Система вправ з риторики. // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 6. – С. 2–9.
8. Коваленко С. Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики. // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8. – С. 51–58.
9. Корчова О. Риторика як засіб формування мовної особистості майбутнього фахівця соціономічної сфери. // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 2. – С. 171–176.
10. Косянчук С. Деякі аспекти вивчення проблеми формування риторичних умінь старшокласників. // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 1. С. 22–27.
11. Макович Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. Словник термінів і понять з риторики. – Львів. – 2016. – 140 с.
12. Марцінко Т. Виховний потенціал інтерактивного навчання як засіб формування риторичних умінь. // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 1. – С. 17–21.
13. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. – Київ : Вища школа. – 2003. – 311 с.
14. Мацько Л. Риторика : предмет, основні поняття, розділи. // Дивослово. – 2001. – № 12. – С. 28–31.
15. Ницета В. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі. // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 1. – С. 16–20.
16. Ницета В. Психологічні засади процесу формування риторичної компетентності учнів основної школи. Теоретична і дидактична філологія. 2014. – Вип. 18. – С. 87–92.
17. Ницета В. Психолого-педагогічні умови формування риторичної компетентності у учнів основної школи в процесі навчання української мови. // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2014. – С. 248–254.
18. Ницета В. Роль риторики в процесах гуманізації та гуманітаризації

сучасної шкільної освіти.// ScienceRise. PedagogicalEducation. – 2016. – № 8. – С. 10–17.

19. Нищета В. Теоретико-методологічне обґрунтування риторичного підходу до навчання мови в школі. //Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2015. – С. 207–112.

20. Новікова Г. Уроки театрального мистецтва. Шкільна риторика / упоряд.Г. Федяй. Київ : Шкільний світ. – 2007. – С. 52–102.

21. Омельчук С. Слово розумне, моральне, емоційне.// Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2008. – № 5 – С. 53–62.

22. Психология / подобщ. ред. В. Н. Дружинина. Санкт-Петербург : «Питер», 2001. – 651 с.

23. Сагач Г. Риторика : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Ін Юре, 2000. – 567 с.

24. Шуляр В. Формування риторичної компетентності старшокласників у науково-дослідницькій діяльності.// Бібліотечка «Дивослова». –2008. – № 8. – С. 47–50.